Tatar, Veli. "Ahmed b. Hanbel'in Mütevekkîl'e Gönderdiği Risâle'nin Ona Aidiyeti, Mahiyeti ve Hadis Kaynakları". *Diyanet İlmî Dergi* 61/3 (2025), 949-982. https://doi.org/10.61304/did.1740872

Ahmed b. Hanbel'in Mütevekkîl'e Gönderdiği Risâle'nin Ona Aidiyeti, Mahiyeti ve Hadis Kaynakları*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 14 Temmuz 2025 Kabul Tarihi: 5 Eylül 2025

Veli Tatar
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr.
Şırnak Üniversitesi / Şırnak University
İlahiyat Fakültesi / Faculty of Theology
https://ror.org/01fcvkv23
https://orcid.org/0000-0003-3692-8786
velitatar13@gmail.com

Öz

Bu makalede Ahmed b. Hanbel'in Mihne sonrasında Halife Mütevekkil'in kendisine Kur'an ile ilgili sorduğu bazı sorulara cevap mahiyetinde kaleme aldığı *Risâle*'si incelenecektir. Bilhassa *Risâle*'de Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîn sözlerinden delil olarak yer verdiği rivayetleri isnadsız bir şekilde naklettiği görülmektedir. *Risâle*'deki rivayetlere bakıldığında Ahmed b. Hanbel'in isnadı kullanmamasındaki asıl maksadı anlaşılmadan onun kendi görüşünü savunurken kullanmış olduğu argümanların yetersiz olduğu görülmektedir. Bu problem, isnadsız bir rivayetin kabul edilmediği, isnadın hadisin ayrılmaz bir parçası kabul edildiği dönemde Ahmed b. Hanbel'in böyle nakillerde bulunmasındaki sebeplerin ortaya çıkarılmasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla literatür taraması yöntemi ile gerçekleştirilen bu çalışmada gözetilen amaç, kelâmın tartışma konularına dair bir hadis metni seçkisi olan Ahmed b. Hanbel'in *Risâle*'si tetkik edilerek hadis ilmi açısından genel bir değerlendirmesi ve içerisinde yer alan hadislerin tahricinin yapılmasıdır. *Risâle*'deki rivayetler önce ihtiva ettiği konulara göre başlıklandırılarak temel hadis kaynaklarındaki yeri tespit edildi ve sıhhat durumları ortaya çıkarıldı. Bu da Ahmed b. Hanbel'in muhaliflerine karşı kullanmış olduğu delillerin sıhhati yönünde bir ön izlenim verecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Risâle, Ahmed b. Hanbel, Halku'l-Kur'ân, Mihne.

* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Attribution, Nature, and Hadith Sources of the Risala Sent by Ahmed ibn Hanbal to al-Mutawakkil*

Research Article

Received: 14 July 2025 Accepted: 5 September 2025

Abstract

In this article, the *Risala* written by Ahmad ibn Hanbal after the *Mihna* in response to questions posed to him by Caliph Mutawakkil regarding the Qur'an will be examined. It is observed, in particular, that in the *Risala* he transmitted narrations cited as evidence from the Prophet, the Companions, and the *Tabi'in* without *isnad*. When the narrations in the *Risala* are considered, without understanding Ahmad ibn Hanbal's true purpose in omitting isnads, the arguments he employed to defend his views appear insufficient. This issue has made it necessary to identify the reasons why Ahmad ibn Hanbal resorted to such transmissions during a period when a narration without *isnad* was not accepted and *isnad* was regarded as an inseparable part of hadith. Therefore, the aim of this study, conducted through the method of literature review, is to analyze Ahmad ibn Hanbal's *Risala*, which is a *kalam* text, to provide a general evaluation of it from the perspective of hadith scholarship, and to carry out the *takhrij* of the hadiths it contains. The narrations in the *Risala* will first be classified under headings according to subject, their places in the main hadith sources will be identified, and their degrees of authenticity will be assessed. This will, in turn, lead to the conclusion of whether the evidence used by Ahmad ibn Hanbal against his opponents was unfounded or not.

Keywords: Hadith, Risala, Ahmed ibn Hanbal, Khalq al-Qur'an, Mihna.

* This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Summary

Metaphors are not merely ornamental features of language but constitute The issue of *Khalq al-Qur'an*, which led to the torture of many scholars throughout history, evolved into a political dispute alongside its theological aspect. Caliph Ma'mun, influenced by the Mu'tazila school, introduced this policy to direct Muslims who believed in the eternity of the Qur'an towards what he deemed the correct view, namely that the Qur'an was created. The scholars of Ahl al-Hadith resisted the views of Ma'mun and the Mu'tazili scholars on *Khalq al-Qur'an* and opposed their oppressive measures, presenting counter-evidence. The *Mihna*, which persisted during the reigns of Ma'mun, Wathiq, and Mu'tasim, came to an end under Caliph Mutawakkil, when the balance shifted in favor of Ahl al-Hadith. After Mutawakkil brought this process to a close, the issue of *Khalq al-Qur'an*, still widely discussed, continued to occupy people's minds. Subsequently, Mutawakkil sent a letter directly to Ahmad ibn Hanbal to seek clarification concerning the Qur'an and, indirectly, the matter of *Khalq al-Qur'an.*

The purpose of Caliph Mutawakkil in sending a letter to Ahmad ibn Hanbal was not to test him, but to obtain thorough knowledge of the subject and to learn his clear opinion on it. In reply, Ahmad ibn Hanbal composed a *Risala* containing quotations from Qur'anic verses and hadiths and sent it to Mutawakkil.

In Ahmad ibn Hanbal's *Risala*, there are *marfu'* hadiths as well as statements of the *Sahaba* and *Tabi'in*. His citation of these narrations in the *Risala* without *isnad*, and the fact that some of them do not appear in the *Musnad*, suggests that such narrations were not fully reliable and that the evidence he presented for the *Khalq al-Qur'an* debate was insufficient. However, the omission of isnads in the narrations included in the letter by a leading figure of Ahl al-Hadith such as Ahmad ibn Hanbal arose from an earlier oath he had taken not to transmit hadiths.

Although there may be a perception that the hadiths included in the *Risala* are without *isnad* and therefore unacceptable, it is unlikely that Ahmad ibn Hanbal was unaware of their authenticity. He most likely either transmitted these narrations with isnad in his own works or was informed of their degree of authenticity. Some of these narrations are indeed found in the primary hadith sources along with their isnads. The purpose of Ahmad ibn Hanbal in writing the *Risala* was not to compile a work of narrations, but to respond to Mutawakkil's questions concerning the Qur'an as the Word of Allah.

In Ahmad ibn Hanbal's *Risala*, six of the 22 narrations are transmitted in the *Musnad*, and six in the *Kitab al-Zuhd*. In particular, he considered it appropriate to include in the *Risala* the narrations that Ahl al-Hadith employed as evidence in support of their views. Of these narrations, eight indicate that it is not appropriate to dispute about the Qur'an, seven affirm that the Qur'an is the Speech of Allah, four stress that following the views of Ahl al-Hawa and Ahl al-Bid'a is impermissible, and two emphasise that the views of the *salaf* scholars should be upheld. From this perspective, the *Risala* can be seen as written to present the stance of Ahl al-Hadith regarding the extent to which the Speech of Allah could be made a subject of debate.

Many works written during the era of Ahmad ibn Hanbal contain narrations without *isnad*. These works, mostly composed in the fields of faith and thought, include reports lacking chains of transmission. Moreover, as previously noted, the *Risala* was not written with the aim of producing a hadith collection, but as a letter addressed to Mutawakkil, who trusted Ahmad ibn Hanbal and recognized him as an authority in hadith. Since Caliph Mutawakkil had confidence in Ahmad ibn Hanbal, he did not question the narrations presented as evidence without *isnad*.

In this study, it will be examined whether the narrations cited without *isnad* in the *Risala* to affirm that the Qur'an is the Speech of Allah and to address the issue of *Khalq al-Qur'an* provide sufficient grounds to support Ahmad ibn Hanbal's views. In the course of the research, these narrations will be analyzed and traced (*takhrij*) primarily in Ahmad ibn Hanbal's *Musnad*, as well as in the *Kutub al-Sitta* and other hadith sources, and their authenticity will be assessed. Furthermore, after presenting information about the attribution of the *Risala* to Ahmad ibn Hanbal, along with its purpose, content, and methodology, the narrations will be classified under headings relating to doctrinal and disputational themes, and evaluated accordingly. In this way, by analyzing Ahmad ibn Hanbal's *Risala* within the disciplines of hadith and *kalam*, the question of the authenticity of the narrations upon which Ahl al-Hadith based their stance on *Khalq al-Qur'an*, in relation to Ahmad ibn Hanbal, will be addressed.

Giriş

Halku'l-Kur'ân meselesinin itikadi boyutunun yanında siyasi bir ihtilafa dönüşmesi Halife Me'mûn (813-833) döneminde gerçekleşmiştir. O, Kur'an'ın ezeli olduğuna inanan Müslümanları kendisine göre doğru yola iletmeye ve Kur'an'ın yaratılmış olduğuna inandırmaya çalışmıştır.[1] Me'mûn ve Mu'tezilî âlimlerin bu görüşleri ile baskı politikalarına karşı çıkan Ehl-i hadis âlimleri de kendi delillerini öne sürerek savunmacı bir yol takip etmişlerdir.[2]

Halku'l-Kur'ân görüşünü devlet politikası ile benimsetmek amacıyla, kendilerine karşı çıkan âlimler sorguya çekilmiş bir kısmına da eziyet edilmiştir.[3] İtikadi olarak içinde yaşadıkları toplum üzerinde etkisi olup siyasetin belli bir döneminde yöneticilerle fikir çatışması içerisinde olan âlimlere baskı uygulanmıştır. Mihne sürecinde baskıya maruz kalan âlimlerden birisi de Ahmed b. Hanbel olmuştur.[4] Halife Me'mûn döneminde Halku'l-Kur'ân hakkında sürekli görüşü sorulan Ahmed b. Hanbel, Mutasım (833-842) döneminde hapse atılmış, insanlar tepki gösterince serbest bırakılmıştır.[5]

Halife Mütevekkil (847-861) Mihneyi sonlandırdıktan sonra Ahmed b. Hanbel'e bir mektup yazdırarak doğrudan Kur'an'ın Allah'ın kelamı oluşu, dolaylı olarak da Halku'l-Kur'ân hakkında ayrıntılı bilgi almak istemiştir. Mütevekkil'in veziri İbn Hâkân (ö. 263/877) onun adına Ahmed

---

1 Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.s.), 11/19-20; Veli Tatar, *Sosyokültürel Bağlamda Hadis Tasnifi* (Ankara: TDV Yayınları, 2023), 81; M. Mahfuz Söylemez, *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 19.

2 Nurullah Agitoğlu, "Halku'l-Kur'ân ve Rü'yetullah Konuları Bağlamında İbnü'l-Mülakkın'ın Buhârî'nin Bab Başlıklarına Yaklaşımı", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2014), 10, 107.

3 Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiʿu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar,* nşr. Muḥammed Zuheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Tevhid", 28-55; Süleymân b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd,* nşr. ʿAdil Muhammed, ʿAmmâr ʿAbbâs (Kahire: Dâru't-Teʾsîl, 1436/2015), "Sünnet, 41; Söylemez, *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi,* 28.

4 Tatar, *Sosyokültürel Bağlamda Hadis Tasnifi*, 78.

5 Ebû Ali Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî, *Zikrü mihneti'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Nags (1993),12-14.

b. Hanbel'e Kur'an ile ilgili bazı sorular sorarak cevaplamasını istemiştir.[6] Burada da halifenin maksadının imtihan etmek olmadığı, sadece bilgi almak ve fikrini öğrenmek için soru sorduğu belirtilmiş, Ahmed b. Hanbel de âyet ve hadislerden deliller getirerek cevap mahiyetinde bir *Risâle*/mektup yazmış ve Mütevekkil'e göndermiştir.[7] Halifenin Halku'l-Kur'ân hakkında bilgisi olmadığı için ona mektup yazdığı düşünülemez. Muhtemelen konu hakkında Ahmed b. Hanbel'in tavrını net bir şekilde öğrenmek istemiştir.

Söz konusu *Risâle'*deki hadisler Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'*inin mukaddimesi ve *Mesâil* eseri başta olmak üzere Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 290/903) *Kitâbü's-Sünne*, Ebû Bekir el-Hallâl'ın (ö. 311/923) *Kitâbü's-Sünne* eserlerinde bazı lafız farklılıklarıyla nakledilmektedir. Söz konusu *Risâle, Müsned*'e Ahmed b. Hanbel tarafından değil, eseri tahkik eden Ahmed Muhammed Şakir tarafından Mukaddime'ye alınmıştır.[8] Ayrıca *Risâle*'deki hadislerin bir kısmı Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü'z-Zühd* eserinde de nakledilmektedir. Bazı tarih ve rical kitaplarında da mezkûr *Risâle*'ye yer verildiği görülmektedir. Türkiye'de *Risâle* hakkında yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanılmamakla birlikte Arap dünyasında müstakil olarak tahkikli iki çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada ele alınan nüsha 2006 yılında Dâru'n-Nevâdir'de Ali Muhammed Zeynû tarafından tahkik edilen ikinci baskı nüshadır.[9] Diğer çalışma ise Ali b. Abdulaziz Ali eş-Şibl tarafından hazırlanıp geniş bir şekilde tahkik edilen *Risâletu İmâm Ahmed ilâ Halîfeti Mütevekkil fî mes'eleti'l-Kur'ân* adlı eserdir.[10]

Çalışmamıza konu olan Ali Muhammed Zeynû tahkikli neşirde muhakkik çalışmayı 8 bölümde ele almaktadır. Mukaddime'den sonra birinci bölümde *Risâle*'yi önce tanıtmaktadır. İkinci bölümde *Risâle'*nin bir bütün olarak geçtiği hadis, tarih ve ricâl kaynaklarını sıralamakta,

---

6 Ahmed b. Hanbel'e Mütevekkil'in sorularını ileten ve onun yazdığı mektubu halifeye ulaştıran kişi veziri Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkân et-Türkî'dir. O hem Mütevekkil'e hem de ondan sonra Mu'temid'e vezirlik yapmıştır. Halifenin mektubunu yazıp Ahmed b. Hanbel'e ulaştırmış, Ahmed b. Hanbel'in buna cevaben yazdığı *Risâle*'yi de halifeye ulaştırmıştır. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam,* 12/190; Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ,* thk. Şuayb el-Arnâût (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985), 13/9-10; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/560.

7 Ebü'l-Ferec ʿAbdurrahmân b. ʿAlî, *Menâkibu'l-İmâm Ahmed, thk*. ʿAbdullâh b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkî, (1409), 482; Ebû'l-Fidâʾ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* thk. Abdullâh b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî (Riyad: Dâru'l-Hicre, 1418/1997), 14/460; Mustafa Karataş, *Hadis Rivayet Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 272.

8 Arif Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 118.

9 Ali Muhammed Zeynû, *Risâletü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ile'l-Halîfeti'l-Mütevekkil el-Abbâsî* (Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2006).

10 Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Bağdâdî, *Risâletün fî enne'l-Kur'âne gayru mahlûk,* thk. Alî b. Abdulʿazîz Alî eş-Şibl (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1416/1995)*,* 1/124-140.

üçüncü bölümde ise mektubu sonraki nesillere nakleden isnadlar hakkında bilgi vermektedir. Muhakkik dördüncü bölümde Ahmed b. Hanbel'in İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eserindeki biyografisine yer verirken beşinci bölümde bu tahkikli çalışmasında izlediği yöntemi anlatmaktadır. Altıncı bölümde bidâtın zemmi hakkında değerlendirme yaparken yedinci bölümde Halku'l-Kur'ân hakkında geniş bir bilgi vermektedir. Bu bölümlere yer veren muhakkik daha sonra *Risâle*'yi konularına göre başlıklandırarak asıl konuya geçmektedir. *Risâle*'de'ki rivayetleri değerlendiren muhakkik, dipnotta nakillerin tahricini de yapmaktadır. Ancak rivayetlerin tahricini yaparken nakledildiği eserlerin tamamını vermemektedir.

Bu çalışmada yukarıda adı geçen araştırmalardan farklı olarak Ahmed b. Hanbel'in *Risâle*'de isnada yer vermeden ihticacda bulunduğu rivayetlerin, görüşlerini delillendirebilecek yeterli argümanlar olup olmadığı araştırılacaktır. Zira Ahmed b. Hanbel'in yaşadığı dönemde isnad, hadislerin ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Araştırma yapılırken hadislerin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i başta olmak üzere temel hadis kaynaklarındaki yerlerinin tespit ve analizi ile bu rivayetlerin sıhhat durumu değerlendirilecektir. Ayrıca *Risâle*'nin Ahmed b. Hanbel'e aidiyeti hususu araştırılarak yazılış amacı, muhtevası, isnadı ve yer aldığı kaynaklar hakkında bilgi verildikten sonra rivayetlerin durumuna göre kelâmî başlıklandırmalar yapılacak, ilgili hadislerin isnadları hadis kaynaklarından taranarak bu başlıklar altında değerlendirilecektir. Böylece hadis ve kelam alanında Ahmed b. Hanbel'in *Risâle*'si tahlil edilerek Ehl-i hadîsin Ahmed b. Hanbel özelinde Halku'l-Kur'ân görüşünün dayandığı rivayetlerin sıhhat durumu ile ilgili problem çözülmüş olunacaktır.

1. Ahmed b. Hanbel'in Risâle'si

Ahmed b. Hanbel'in *Risâle* adlı mektubunu daha iyi anlayabilmek için, öncelikle eserin kaleme alındığı dönemin tarihsel bağlamını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu dönem, İslam dünyasında siyasi, itikadi ve ilmî tartışmaların yoğun olduğu bir zaman dilimidir. Bu çalkantılı ortam, birçok âlimin olduğu gibi Ahmed b. Hanbel'in de ilmî ve fikrî tavrını şekillendirmiştir. İşte bu arka plan ışığında, *Risâle*'nin hangi ihtiyaçlara cevap vermek üzere kaleme alındığını ve yazarın bu mektupla neyi amaçladığını değerlendirmek yerinde olacaktır.

1.1. Tarihî Arka Planı ve Yazılış Amacı

Mihne sürecinde Mu'tezile'nin baskısı sebebiyle herhangi bir kimse Kur'an'ın mahlûk olmadığını söyleyememekte, söyleyenler de Ahmed b. Hanbel gibi işkenceye tabi tutulmaktaydı. Halife Mütevekkil ile birlikte Mihne sonrasında durum tam tersine dönmüş, Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyenler hadisçiler tarafından tenkide uğramıştı. Durum öyle bir hal aldı ki âlimler Halku'l-Kur'ân ile ilgili görüşleri ile muamele görmeye

başlamıştı.[11] Esasında bu durum Mihneden sonra değil, Mihneyle beraber oluşmuştur. Âlimlerin Halku'l-Kur'ân fikriyle muamele görmelerini başlatan Mu'tezile ve Halife Me'mûn olmuştur. Nitekim Me'mûn, Mutasım ve Vâsık dönemlerinde Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşü devletin resmi gücü ile benimsetilmeye çalışılmıştı. Bu düşünceye sahip olmayan âlimler sorguya çekilmiş, bir kısmına eziyet edilmiş ve böylece Mihne süreci başlatılmıştı.[12]

Halife Me'mûn'un böyle bir süreci başlatmasının siyasi ve fikrî amaçları olduğu gibi sosyo-kültürel birtakım sebepleri de olmuştur. Bunlardan birisi de hem âlimleri hem de halk tabakasını Halku'l-Kur'ân görüşü üzerinde birleştirmekti. Bunu yaparak çeşitli fırkalara ayrılan Müslümanları tek bir çatı altında toplamayı sağlayacaktı, ancak umduğu gibi olmadı.[13]

Çevre kültürlerin ve kadim inançların Müslümanlar üzerindeki etkisini azaltmayı düşünen Me'mûn'a göre Kur'an'ın mahlûk olmadığını ve ezeli olduğunu savunanlar, bu görüşleri ile Hristiyanlara benzemektedir. O, Kur'an'ın ezeli olduğu düşüncesinin Hz. Îsâ'nın da ezeli olmasını gerektireceğini düşünmektedir. Çünkü Hz. Îsâ Allah'ın kelamıdır. Dolayısıyla Hz. Îsâ'nın ezeli olduğunu savunmak İslam dinine aykırıdır. Kur'an Allah'ın kelamı olduğu için o da Hz. Îsâ gibi mahlûktur.[14] Ehl-i hadis de bu görüşlere karşı savunmaya geçmiş ve teolojik bir politika uygulayan Me'mûn, Mutasım ve Vâsık'ın etkilendiği Mu'tezile'nin Halku'l-Kur'ân görüşüne karşı bazı deliller öne sürmüşlerdir. Mu'tezilenin etkisinde kalan üç halifenin bu Mihne politikasını sürdürmelerinde hem âlimleri hem de halkı kendi taraflarına çekmek istedikleri belirtilmiştir. Ancak onlar böyle yaparak esasında Ehl-i hadîsin sistemsel olarak ideolojik bir fırka haline gelmesine imkân sağlamış oldu. Muhtemelen Halife Mütevekkil bunun için Mihne sürecini sonlandırmış ve Ehl-i hadîsin lehine çevirmiştir. Bununla Mihneden olumsuz etkilenen Ahmed b. Hanbel'i destekleyen âlimler ile halkın, yönetime yakın durması sağlanmıştır.[15]

Yukarıda zikredilen hususlar göz önünde bulundurulduğunda Halife Mütevekkil'in Ahmed b. Hanbel'den Kur'an hakkında soru sorup ondan cevap vermesini istemesi ile Ahmed b. Hanbel'in kendisine rivayetlerle cevap vermesinin altında sadece halifenin bilgi almak istemesi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Mihnenin hemen akabinde Mu'tezilenin etkinliğinin kırılmaya başladığı bir süreçte Halifenin bu davranışının arka planında

---

[11] Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçişiliğin Tarihi Arka Planı – Mihne Olayı ve Haşeviyye Olgusu*- (Ankara: OTTO Yayınları, 2015), 41.

[12] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, *Lisânü'l-Arâb* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414/1993), 13/401

[13] Ali Kaya, *İlk Dönem Hadis Tartışmaları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 144.

[14] Söylemez, *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi,* 19.

[15] Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 377; Tatar, *Hadis Tasnifi*, 84.

âlimlerin ve toplumun desteğini kendi yanına çekme gibi hususlar bulunmaktadır. Özellikle çok sayıda Mihne mağduru âlim varken Ahmed b. Hanbel'i seçmesi de onun Mihnenin en büyük mağduru olmasından ve hem âlimlerin hem de halkın nezdindeki konumundan kaynaklanmaktadır.

Halifenin, Ahmed b. Hanbel'e Kur'an hakkında soru sorması ve Ahmed b. Hanbel'in cevap mahiyetinde *Risâle* yazması iki sebebe bağlanabilir. Birincisi Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere âlimlere uygulanan Mihnenin sona ermesinde toplumsal desteğin etkisi önemli bir yere sahiptir. Mutasım döneminde Ahmed b. Hanbel hapse atılınca yoğun bir halk tepkisi meydana gelmişti. Halk Ahmed b. Hanbel'in sağlığı konusunda tedirgin olduğu için sarayın etrafını sarmıştı. Bir halk isyanının meydana çıkmasından korkan halife, Ahmed b. Hanbel'i serbest bıraktırmıştır.[16] Muhtemelen halkın Ahmed b. Hanbel'e olan desteğini gören Mütevekkil, bu hususta Ahmed b. Hanbel'i seçmiş ve ona Kur'an hakkında sorular sormuştur. İkinci bir sebep ise Halife kendi safını ve görüşünü belirtmek için Ahmed b. Hanbel'e Halku'l-Kur'ân hakkında soru sormuştur. Mütevekkil, Me'mûn, Mutasım ve Vâsık gibi düşünmediğini bildirmek için böyle bir yola başvurmuş olabilir.

Halife Mütevekkil'in, veziri Ubeydullah b. Yahyâ'ya mektup yazdırıp Ahmed b. Hanbel'e göndermesi ile ilgili hâdise, Ahmed b. Hanbel'in oğulları Abdullah ve Salih (ö. 266/880) tarafından aktarılmaktadır. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel mezkûr hâdiseyi şöyle anlatmaktadır: "Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkân babama bir mektup yazarak şöyle haber verdi: 'Mü'minlerin Emiri Mütevekkil bana, sana bir mektup yazmamı, imtihan amacıyla değil bu konuda bilgi sahibi olmak için Kur'an hakkında bazı sorular sormamı emretti. Babam da bana mektuba cevap olarak şunları yazmamı istedi'…" diyerek *Risâle*'nin kendisi tarafından yazıldığını belirtmektedir.[17] Ancak *Risâle*'nin Abdullah tarafından yazıldığını bildiren bilgi sadece bu rivayete dayanmaktadır. Hâlbuki *Risâle*'yi aktaran rivayetlere bakıldığında Ahmed b. Hanbel tarafından yazıldığını bildiren nakillerin sayısı daha çoktur. Ahmed b. Hanbel oğlu Abdullah'a imla ettirmiş de olabilir. Bu rivayetlerden birisi de Ebû Bekir el-Hallâl'ın (ö. 311/923) *Kitâbü's-Sünne* eserinde Ebû Bekir Ahmed b. Ali Merrûzî'den (ö. 292/905) aktardığı bir nakildir.

Ebû Bekir el-Hallâl, mezkûr çalışmasında *Risâle*'nin başında şöyle bir pasaj kaydetmektedir: Ebû Bekir Merrûzî İmâm Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediğini nakletmektedir: "Mütevekkil bana Kur'an hakkında bir yazı [mektup] yazdı, ben de cevaben ona Kur'an'ın mahlûk olmadığını söyledim, bunun için de Kur'an'dan deliller getirdim."[18] Ebû Bekir el-

[16] Ebû Ali Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî, *Zikru mihneti'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 12-14.

[17] Zeynû, *Risâle*, 9.

[18] Zeynû, *Risâle*, 9.

Hallâl, Merrûzî'nin şu sözünü de nakletmektedir: "Ben Ahmed b. Hanbel'e 'Sen *Risâle*'nde Mütevekkil'in sorularına Kur'an'ın mahlûk olmadığı şeklinde cevaplar verdin mi?' diye sordum. O, 'Evet! Ben ona, yani Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkân'a yazdım' dedi ve *Risâle*'de yazdıklarını okudu."[19] Neticede mezkûr *Risâle*'yi ister Ahmed b. Hanbel yazsın isterse de oğlu Abdullah'a imlâ ettirsin, söz konusu mektubun her iki durumda da Ahmed b. Hanbel'e ait olduğunu göstermektedir.

Risâle'nin yazılma amacına değinenlerden birisi olan İbn Kesîr (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye* eserinde Mütevekkil'in biyografisini verirken şu nakilde bulunmaktadır: "Halife (Mütevekkil) Ahmed'e Kur'an hakkında tartışma ve sorgulama niyetiyle değil daha çok istifade etme ve öğrenme amacıyla mektup yazdı. Ahmed de cevaben ona içinde merfu hadisler ve sahabe sözlerini içeren güzel bir *Risâle* yazdı."[20]

Bu kaynaklar mezkûr *Risâle*'nin İbn Hanbel'e aidiyetini pekiştirse de mektubun aktarıldığı senedin değerlendirilmesi de bir o kadar önem arz etmektedir. İleride *Risâle*'yi nakleden ravilerin durumu da ele alınarak söz konusu naklin Ahmed b. Hanbel'e aidiyeti hem sened, hem metin hem de muteva açısından değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1.2. *Risâle*'nin Kaynakları ve Ahmed b. Hanbel'e Aidiyeti

Ahmed b. Hanbel'in Mütevekkil'e yazdığı *Risâle*'nin ona aidiyetini tespit etmek için öncelikle nakledildiği kaynaklara değinmek gerekecektir. *Risâle*'yi aktaran eserlerin müelliflerinin hepsi bu eserin Ahmed b. Hanbel'e ait olduğu noktasında ittifak etmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere *Risâle* ya bizzat Ahmed b. Hanbel tarafından ya da müstemlî olarak Abdullah tarafından yazılmıştır. Nitekim Abdullah b. Ahmed'in *Kitâbü's-Sünne* adlı eserinde *Risâle*'yi babasının kendisine yazdırdığı şeklinde bir ifadesi bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Abdullah b. Ahmed'in "Babam da bana mektuba cevap olarak şunları yazmamı istedi"[21] sözü bu bilgiyi pekiştirmektedir. Çalışmada ele alınan iki nüshadan Ali b. Abdulaziz eş-Şibl'in nüshasında *Risâle*'nin bizzat Ahmed

[19] Ebû ʿAbdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel,* thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995), 1/131; Ebû ʿAbdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Mesaʾil - Rivâyetu İbni Ebi'l-Fadl Sâlih* (Hindistan, Dâru'l-ʿİlmiyye, t.s.), 2/420; Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Kitâbü's-Sünne,* nşr. Muhammed b. Saʿîd b. Sâlim el-Kahtânî (Demmâm: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406/1986), 1/133; Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed el-İsfehânî, *Hilyetu'l-evliyâʾ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (Mısır: es-Saʿade, 1394/1974), 9/216; Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Oŝmân b. Kâymâz, *Târîhu'l-İslâm ve vefâyâtu'l-meşâhîri'l-aʿlâm,* thk. Umer Abdusselam et-Tedmiri (Beyrut: el-Mektebetü'd-Tevfîkîyye, 1413/1993); Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm el-Yemenî, *el-Avâsım ve'l-kavâsım fî'z-zebb ʿan sünneti Ebi'l-Kâsım* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994).

[20] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 14/460.

[21] Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 1/133.

b. Hanbel tarafından yazıldığı ifade edilmektedir.[22] Ancak *Risâletü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ile'l-Halîfeti'l-Mütevekkil el-Abbâsî* nüshasında Abdullah b. Ahmed'in rivayeti aktarılmakta ve orada Abdullah'ın babasının ona *Risâle*'yi yazdırdığı nakledilmektedir. Zira bir müellifin bir eseri imla etmesi, yani dikte ederek yazdırması, eserin ona arz olmasına aykırı bir durum teşkil etmez. Her ne kadar Ahmed b. Hanbel bu risaleyi oğlu Abdullah'a yazdırmış olsa da bu mektup yine kendisine aittir.

Ahmed b. Hanbel'in *Risâle*'sinin ona aidiyetini tespit etmeden önce, rivayeti günümüze ulaştıran kaynakları bilmek fayda sağlayacaktır. Mezkûr *Risâle* bir bütün olarak günümüze farklı kaynaklardan ulaşmaktadır. Bu kaynaklar Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin mukaddimesi,[23] İbn Hanbel'in *el-Mesâil*,[24] Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü's-Sünne*,[25] Ebû Bekir el-Hallâl'ın *Kitâbü's-Sünne*,[26] Ebû Nuaym İsfahânî'in *Hilyetü'l-evliyâ*,[27] Zehebî'nin, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*[28] ve *Târîhu'l-İslâm*,[29] İbnü'l-Cevzî'nin *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed*,[30] İbnü'l-Vezîr'in *el-Avâsım mine'l-kavâsım*,[31] İbn Kesîr'in, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, İbn Battâ'nın, *el-İbânetü'l-kübrâ*, Ali b. Abdulazîz eş-Şibl'in *Risâletu'l-İmâm Ahmed ile'l-Halîfeti'l-Mütevekkil fî mes'eleti'l-Kur'ân*[32] ve Ali Muhammed Zeynû'nun *Risâletü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ile'l-Halîfeti'l-Mütevekkil el-Abbâsî* şeklinde sıralanabilir.

1.3. *Risâle*'nin Ravileri

Halku'l-Kur'ân ile ilgili rivayetleri ihtiva eden *Risâle*, yukarıda zikredilen eserlerde muhtelif tariklerle günümüze ulaşmaktadır. Genel olarak Merrûzî ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel olmak üzere iki isnad yaygındır. Bu isnadlar şöyle sıralanabilir;

Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın telif ettiği *Kitâbü's-Sünne*'de *Risâle*'nin nakledildiği isnad *Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Katiî, Ömer b. Kerem İbn Ebi'l-Hasan ed-Dîneverî, Ebû Nasr b. Ebi'l-Hasan b. Kanîde ve Abdusselam b. Abdullah b. Ahmed b. Bukrân ed-Dâhirî → Ebu'l-Vakt*

---

22 Şibl, *Risâle*, 48.

23 *Risâle*, *el-Müsned*'in kendisinde değil eserin muhakkiki olan Ahmed Muhammed Şâkir tarafından hazırlanan Ahmed b. Hanbel'in hayatını ve eserlerini tanıttığı tahkikin mukaddimesinde geçmektedir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/131.

24 Ahmed b. Hanbel, *el-Mesâ'il*, 2/420.

25 İbrâhîm b. İshâk, *Risâle,* 1/124-140.

26 Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl, *Kitâbü's-sünne,* nşr. Dr. Atiyye ez-Zehrânî (Riyad: Dâru'r-Râye, 1989), 1/73; Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-sünne,* 6/101-111.

27 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ,* 9/216-219.

28 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* 11/281-286.

29 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm,* 18/132-136.

30 İbnü'l-Cevzî, *Menâkibu'l-İmâm Ahmed,* 377-379.

31 İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım,* 4/333.

32 Ali b. İbrâhîm b. İshâk, *Risâletün fî enne'l-Kur'âne gayru mahlûk*, 1-28.

Abdulevvel b. Îsâ b. Şuayb es-Siczî el-Herevî → Ebû İsmâîl Abdullah b. Muhammed el-Ensârî → Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrahim → Ebu'n-Nasr Muhammed b. Hasen es-Simsâr → Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Hâlid el-Herevî → Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel yoluyla aktarılmaktadır.[33]

Risâle Ebû Bekir el-Hallâl'ın *Kitâbü's-Sünne* adlı eserinde *Ebû Bekir el-Merrûzî → İmâm Ahmed b. Hanbel* tariki ile nakledilmektedir.[34] İsnadda Ebû Bekir el-Hallâl ile Ahmed b. Hanbel arasında tek bir ravi vardır ki o da Merrûzî'dir. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'e oğlu Abdullah'tan sonra en yakın isnadın bu olduğu söylenebilir. Ebû Bekir el-Hallâl *Risâle*'yi Merrûzî dışında *Abdullah b. Ahmed b. Hanbel; Muhammed b. Ali → Sâlih; Ebû Müzâhim Mûsa b. Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkân → Abdullah b. Ahmed* isnadlarıyla da nakletmektedir.[35]

Risâle Ebû Nuaym el-İsfâhâni'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-Evliyâ* eserinde *Süleyman b. Ahmed → Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (Tahvîl) Muhammed b. Ali Ebu'l-Hasan → Muhammed b. İsmail → Salih b. Ahmed b. Hanbel* isnadı ile nakledilmektedir.[36] Burada rivayet edilen isnad se Ahmed b. Hanbel'in oğlu Sâlih b. Ahmed yoluyla aktarılmaktadır. Ancak Sâlih b. Ahmed yoluyla gelen isnadın metni, kardeşi Abdullah b. Ahmed yoluyla gelen isnadın metni ile neredeyse aynıdır. Dolayısıyla ikisinin *Risâle*'yi aynı anda babaları Ahmed b. Hanbel'den nakletmiş oldukları ihtimali kuvvetli görülmektedir. Ya da Ahmed b. Hanbel *Risâle*'yi oğlu Abdullah'a imlâ ettirirken oğlu Salih de oradaydı.

Risâle'ye bir bütün olarak her iki eserinde yer veren Zehebî (ö. 748/1348) bu eserlerinden birisi olan *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*'da *Ebû Ali el-Mukrî'den işitenler → Ebû Nuaym → Süleyman b. Ahmed → Abdullah b. Ahmed isnadı ile nakletmektedir.*[37] *Târîhu'l-İslam* eserinde de *Ebû Ali el-Haddâd → Ebû Nuaym → Süleyman b. Ahmed → Abdullah b. Ahmed b. Hanbel* isnadı ile nakletmektedir. Zehebî'nin her iki eserinde de Abdullah b. Ahmed tarikini tercih ettiği görülmektedir. Zehebî *Risâle*'yi naklettikten sonra isnadların durumunu şöyle değerlendirmektedir: "*Risâle*'yi Ahmed b. Hanbel'den nakledenler güvenilir imamlardır. Onun bu Risâle'yi oğlu Abdullah'a imla ettirdiği hususunda Allah'ı şahit tutabilirim (yemin edebilirim). Geri kalan İstahrî'nin Risâle'si gibi mektupların ona aidiyeti ise tartışmalıdır. Allah en iyi bilendir."[38] Zehebî'nin sözünden Ahmed b. Hanbel'in *Risâle*'yi bizzat kendisinin yazdığı anlaşılmaktadır. Ancak Abdullah'ın tarikine yer vermesi de Ahmed b. Hanbel'in *Risâle*'yi

[33] Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne,* 1/133.

[34] Ebû Bekir el-Hallâl *Kitâbü's-Sünne,* 6/101-111.

[35] Ebû Bekir el-Hallâl *Kitâbü's-Sünne,* 6/101-111.

[36] Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ,* 9/216-219.

[37] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* 11/281-286.

[38] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* 11/281-286.

yazdıktan sonra ona rivayet ettiğini göstermektedir.

İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) Ahmed b. Hanbel'in biyografisini ele aldığı *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed* eserinde mezkûr *Risâle*'yi Ebû Nuaym el-İsfâhânî'nin isnadı ile nakletmektedir ki bu isnad şöyle aktarılmaktadır: *İbn Nâsır ve İbn Abdulbâki → (ikisi dedi ki) Hamd b. Ahmed → Ebû Nuaym b. Abdullah → Süleyman b. Ahmed.*[39] Mezkûr isnadlarda yer alan raviler genel olarak sikadır. Dolayısıyla *Risâle*'nin Ahmed b. Hanbel'e aidiyeti mezkûr isnadlarla da tespit edilmektedir.

1.4. *Risâle*'nin Muhtevası

Ahmed b. Hanbel bir eser hüviyetinde olmayan *Risâle*'de (mektup) toplam 8 âyet ve 22 rivayete yer vermektedir. Bunlardan 6'sı merfu hadislerden oluşurken 6 rivayet mevkuf, 10 rivayet de maktu hadislerden meydana gelmektedir. *Risâle* Ahmed b. Hanbel'in Mütevekkil'e yaptığı dua ile başlarken dua ile bitirilmektedir. Abdullah b. Ahmed'in *Kitâbü's-Sünne* eserinde yer verilen *Risâle*'nin diğer kaynaklarda nakledilenlere göre daha geniş kapsamlı olduğu görülmektedir. Diğer kaynaklarda yer alan rivayetin ihtisar olma ihtimali de vardır. Ayrıca *Kitâbü's-Sünne*'de yer verilen *Risâle* ele alındığında Abdullah'ın, Mütevekkil'den gelen mektuba karşı bir mektup yazıp babasına arz ettiği hususu da kaydedilen bilgiler arasında yer almaktadır.[40]

Baş tarafına yazdığı kısa mukaddimede *Risâle*'nin yazılış sebebini aktaran Abdullah b. Ahmed, babası Ahmed b. Hanbel'in kendisine bu konu hakkında söylediklerini şöyle nakletmektedir: "Bu Kitabı (*Risâle*) Halifenin elçisi Ebû Ali b. Yahyâ b. Hâkân'a götürün ve (*Risâle*'yi) ona okuyun. Eğer size ondan bir şeyi eksiltmenizi emrederse, onun için eksiltin ve eğer bir şeyi artırırsa, ona geri verin ki bileyim." Abdullah sözüne şöyle devam etmektedir: "Bunu ona okudum. 'Halife için bir dua ile desteklenmesi gerekir, çünkü o bundan memnun olur.' dedi, Biz de ona duayı ekledik."[41] *Risâle*'de şöyle bir pasaj daha geçmektedir: "Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkân babama bir mektup yazıp şöyle haber verdi; 'Müminlerin Emiri Allah ömrünü uzatsın yani Mütevekkil, imtihan amacıyla değil bilgi sahibi olmak için Kur'an hakkında sana bir mektup yazmamı emretti.' Babam da bana Ubeydullah'a (Risâle'yi) tek başıma yanımda kimse olmadan yazdırmaya başladı."[42]

Ebû Bekir el-Hallâl'ın *Kitâbü's-Sünne*'sine bakıldığında *Risâle*'de rivayetler dışında herhangi bir giriş veya metin bulunmamaktadır. Ebû Bekir el-Hallâl bu şekilde *Risâle*'yi Merrûzî'den nakletmektedir.[43]

---

39 İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu'l-İmâm Ahmed*, 377-379.

40 Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 38.

41 Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 38.

42 Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 38.

43 Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne*, 6/101.

Merrûzî'nin *Risâle*'yi bizzat Ahmed b. Hanbel'den aldığına dair bilgi, naklettiği rivayetten anlaşılmaktadır.

Ahmed b. Hanbel Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı ile ilgili rivayetleri ihtiva eden mezkûr *Risâle*'yi yazarken, öncesinde vezire dua etmekte ardından "Sana Müminlerin Emirinin Kur'an'ın durumu hakkında sorduklarına anladığım kadarıyla cevap vermek için bir *Risâle* yazdım. Allah'tan Müminlerin Emirine muvaffakiyetlerinin devam etmesini dilerim. Allah onu aziz etsin"[44] diyerek *Risâle*'ye başlamaktadır. Ardından insanların batıl şeylere daldığına, aşırı ihtilaflarla karşı karşıya kaldıklarına, Allah'ın Mütevekkil'den sonra bütün bid'atleri yok ettiğine ve insanların aşağılanmışlıktan ve sıkıntılardan kurtulduğuna değinmektedir.[45] Ebû Bekir el-Hallâl'ın *Kitâbü's-Sünne*'sine bakıldığında ise bu pasaj geçmemektedir. Orada Merrûzî ile Ahmed b. Hanbel arasında geçen kısa bir konuşmaya yer verilmektedir. Mütevekkil'in kendisine Kur'an hakkında bazı sorular sorduğunu, kendisinin de Mütevekkil'e onun mahlûk olmadığını söylediğini ve Kur'an'dan bununla deliller getirdiğini belirtmektedir.[46] Merrûzî Ahmed b. Hanbel'in kendisine bunları söyledikten sonra yazdığı *Risâle*'yi okuduğunu belirtmekte ve *Risâle*'yi nakletmektedir.

Risâle'deki rivayetler selefin Kur'an hakkında münazara yapılmasını yasaklamaları, Kur'an'ın Allah'ın kelamı olması, cedel ve ihtilafın zemmi, bid'atçilerin sözlerine kulak asmamak gibi bazı temel konular altında ele alınmıştır. Ahmed b. Hanbel Kur'an'ın mahlûk olmadığını göstermek üzere hadislerle beraber yer yer ayetlerle istişhad etmiş, birçok yerde de selefin görüşlerine dayanmıştır.

2. *Risâle*'de Ayetlerle İstişhâd Yöntemi

Ahmed b. Hanbel'in *Risâle*'de kullanmış olduğu metotlardan birisi de ayetle istişhad etmektir. O, Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğunu, dolayısıyla mahlûk olmadığını delillendirmek üzere sekiz âyet delil getirmektedir. Ancak ayetlere *Risâle*'nin başında değil sonunda yer vermesi dikkat çekicidir. Zira Ahmed b. Hanbel nassı sıralarken "Allah'ın Kitabı'ndan sonra Hz. Peygamber'in sünneti ve ondan gelen hadisler, daha sonra Hz. Peygamber'in seçkin ashabından, onlardan sonra da tabiinden rivayet edilenler gelir…"[47] diyerek Kur'an'ı en başa koymaktadır. Ancak o, *Risâle*'de muhtemelen delil olarak değil sadece tertibini sağlamak üzere rivayetlerden sonra ayetleri zikretmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in hadisleri ile âsarın rivayetlerini zikrettikten sonra ayetlere yer vermekte ve her ayetin ardından açıklama yapmaktadır. Ayetlere yer verirken de parçacı

44 Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 38.

45 Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne,* 38.

46 Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne*, 6/101

47 İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 230; Haydar Güngör, "Dört Mezhep İmamının Kur'an-Sünnet Münasebetine Yaklaşımları", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD)* 8/2 (2021), 1029.

bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Ayetlerin tamamını almak yerine konu ile ilgili olan kısmını almakta ve kullanmaktadır. Söz konusu ayetler Ahmed b. Hanbel tarafından yorumlanmakta ve Halku'l-Kur'ân'a karşı delil olarak sunulmaktadır.

3. *Risâle*'nin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi

Risâle'de Kur'an'ın mahlûk olmadığını ve Allah'ın kelamı olduğunu delillendirmek üzere Ahmed b. Hanbel'in en çok dayandığı rivayetler, sahâbe ve tâbiîn sözleridir. *Risâle*'de Hz. Peygamber'e ait hadislerin sayısı sadece 6 adettir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*'inde bunlardan 3 tanesini naklederken diğer 3'ünü tahrîc etmemektedir. Sahâbe ve tâbiîn sözlerine gelince, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde mevcut olmaması tabii bir durumdur. Çünkü Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin konusu, isnadı Hz. Peygamber'e uzanan merfû rivayetlerdir. Ahmed b. Hanbel'in *Risâle*'de Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînden naklettiği rivayetlerde isnada yer vermemesi dikkat çekicidir. Bilhassa *Risâle*'deki merfû hadislerin bir kısmının *el-Müsned*'inde geçmediği göz önüne alındığında, bu rivayetleri sadece bir konuyu delillendirmek üzere kullandığı hususu bizzat Ahmed b. Hanbel'in "Rivayet etmeyeceğim konusundaki yeminim olmasaydı" sözünden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *Risâle*'nin yazılmasındaki amaç, Halifenin talebi doğrultusunda Kur'an'ın mahlûk olmadığının delillerini zikretmektir. Ahmed b. Hanbel, ilgili rivayetleri sıraladıktan sonra isnada yer vermemesinin sebebini şöyle açıklamaktadır: "Bu rivayetlerin senedlerini daha önce yapmış olduğum bir yeminden dolayı nakletmeyi bıraktım. Nitekim Mü'minlerin Emirinin de (Mütevekkil) bu yeminimden haberi vardır. Eğer yeminim olmasaydı rivayetleri isnatlarıyla beraber zikrederdim."[48]

Ahmed b. Hanbel bahsettiği yemin hakkında herhangi bir bilgi vermemekte, sadece bu sözlerle yetinmektedir. Ancak İbnü'l-Münâdî (ö. 336/947) onun söz konusu yemini hakkında şöyle bir bilgi aktarmaktadır: "Ahmed b. Hanbel vefat etmeden takribi 8 yıl önce hadis rivayet etmekten uzak durdu [Bir daha hadis rivayet etmeyeceğine yemin etmişti]. Halife Mütevekkil bir gün ona elçisini göndererek selamını ve oğlu Mu'tez'i (ö. 255/869) yanına alıp ilim öğretmesini istedi. Ahmed b. Hanbel de elçisine cevaben 'Mü'minlerin Emîrine selamımı söyle. Bilsin ki vefat edene kadar hadis rivayet etmeyeceğime dair yaptığım bir yemin vardır. Beni bu konuda mazur görsün."[49] dedi. Ancak *Risâle*'de delil olarak rivayetlere dayanacağı için onları nakletmiş ve senedlerine bu sebeplerden dolayı yer vermemiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in vefatından iki yıl önce *el-Müsned* eserini oğlu

---

[48] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/134; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Zühd* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/1999), 1/214; Abdullâh b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 1/133; Ebû Nuʿaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 9/218; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 18/102.

[49] İbrâhîm b. İshâk, *Risâletün fî enne'l-Kur'âne gayru mahlûk,* 59.

Abdullah ve yeğeni Hanbel'e rivayet ettiği bilinmektedir.[50]

Ahmed b. Hanbel *Risâle*'de rivayetleri sıralarken herhangi bir tasnife tabi tutmamaktadır. Bu itibarla rivayetleri ihtiva ettiği konu başlıklarına ayırarak değerlendirmeyi uygun bulmaktayız. Hadislerin *Risâle* dışında geçtiği kaynaklar ve sıhhat durumu da göz önüne alınarak rivayetler bir bütün olarak şu konular altında incelenebilir.

3.1. Kur'an Hakkında Tartışmanın Caiz Olmaması

Kur'ân-ı Kerîm'i tartışma konusu yapmayı caiz görenler olduğu gibi mekruh sayanlar da vardır. Bu karşıt görüşler temelde Mu'tezile-Ehl-i hadis etrafında şekillendi. Kur'an hakkında tartışmayı caiz görmeyenlerden birisi de Mihnenin baş aktörü Ahmed b. Hanbel'dir.[51] O, *Risâle*'deki rivayetleri genel olarak sahabe ve tâbiîn sözlerinden seçerek aktarmakta, ilk rivayet de sahâbe sözü ile başlamaktadır. Bu tutumun temel nedeninin Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ın mahlûk olması tartışmasının olmadığı ve ayrıca o dönemde Kur'an'ın anlamıyla ilgili ihtilaf ve cedelin münferit birkaç hadiseden ibaret olduğu görülmektedir. Ahmed b. Hanbel bu rivayetleri de zaten zikretmektedir. Aynı şekilde ayetleri sahâbe va tâbiîn sözlerinden sonra zikretmesini de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Allah'ın kelamı hakkında münakaşa yapmayı uygun görmeyen sahâbilerden birisi olan İbn Abbas'ın لا تضربوا كتابَ الله بعضَه ببعضٍ، فإن ذلك يُوقِع الشَّكّ في قلوبكم "Allah'ın kitabını birbiriyle vuruşturmayın, çünkü bu, kalplerinizde şüpheye yol açar."[52] sözünü İbn Hanbel, *Risâle*'nin ilk rivayeti olarak isnadsız bir şekilde nakletmektedir. Söz konusu hadiste ayetler üzerine münazara ve münakaşa etmemek gerektiği belirtilmektedir. Mezkûr hadis *Cafer → Leys → Atâ* tariki ile İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'i[53] ve İbn Hacer'in *Metâlibu'l-Âliye*'sinde[54] geçmektedir. İbn Ebû Şeybe söz konusu rivayeti diğer eserlere göre لا تضربوا القرآن lafzıyla eserine almaktadır. Rivayetin *Kütüb-i Tis'â* eserlerinden birisinde geçtiğine dair herhangi bir veri ile karşılaşamıyoruz. Esasında *Kütüb-i Sitte* eserleri ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin konusu sahâbe ve tâbiîn sözleri olmayıp isnadı Hz. Pey-

---

50 M. Yaşar Kandemir, "Müsned", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/104.

51 Ayrıntılı bilgi için bk. Harun Öğmüş, "Halku'l-Kur'ân Tartışmalarının Vahyin Allah'tan İnsana İntikaliyle İlgili Telakkiler Üzerindeki Etkisi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Mayıs 2009) 19-46.

52 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/131; Abdullâh b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 1/133; Ahmed b. Hanbel, *Mesaʾil*, 421; Ebû Nuʿaym, *Hilyetu'l-evliyâ,* 9/216; Ebü'l-Huseyn İbn Ebî Yaʿlâ Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtu'l-Hanâbile,* thk. Muhammed Hâmid el-Fakî (Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.), 1/71.

53 Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî, *el-Musannef,* thk. Saʿîd el-Lahhâm (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/188.

54 Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliyye bi zevâʾidi'l-mesânidi's-semâniyye* (Suûdi Arabistan: Dâru'l-Âsime, Dâru'l-Gayŝ, 1419/1998), 14/41.

gamber'e ulaşan merfû hadislerdir.[55] Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde olmayan bir hadisi *Risâle*'de zikretmesi ayrıca düşündürücüdür.

Risâle'de yer alan ve Abdullah b. Amr'dan (ö. 65/684-85) nakledilen bir rivayet de Kur'an hakkında tartışan bir gruba Hz. Peygamber'in: "Sizden önceki ümmetler bu tür meseleler yüzünden dalalete düştü. Sizler burada olanın bir parçası değilsiniz. Emrolunduğunuz şeye bakıp onunla amel edin. Yasaklandığınız şeye de bakıp ondan uzak durun."[56] demesidir.

Ahmed b. Hanbel, bu rivayeti *Risâle* dışında *el-Müsned*'inin farklı yerlerinde de nakletmekte,[57] İbn Mâce de (ö. 273/887) metin farklılığıyla tahriç etmektedir.[58] *Risâle*'nin geçtiği bütün kaynaklar mezkûr hadisin Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğini belirtirken Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinde Abdullah b. Ömer'den nakletmesi[59] ya istinsah hatasından ya da ravi tasarrufundan kaynaklanmaktadır. Aynı rivayeti Ebû Ya'lâ (ö. 458/1066) *el-Müsned*'inde,[60] Taberânî de (ö. 360/971) *Mu'cem*'inde[61] tahriç etmektedir. Bu eserler dışında da birçok çalışmada ele alınmakta ve ilgili konunun altında zikredilmektedir. Ancak konunun sınırlarını aşacağından burada hepsine değinilmeyecektir.

Risâle'de Kur'an-ı Kerim hakkında tartışmanın uygun olmadığını gösteren nakillerden birisi de Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği مِراءٌ في القرآنِ كفر "Kur'an-ı Kerim hakkında münakaşa (tartışmak) etmek küfürdür."[62] hadisidir. Hadise Müs*ned*'inin farklı yerlerinde yer veren Ahmed b. Hanbel, Kur'an hakkında tartışmanın uygun olmadığına işaret etmektedir.[63] Temel hadis kaynakları arasında da Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin "Sünnet" bölümünde "Kur'an-ı Kerim Hakkında Münakaşa Etmenin Yasaklanışı" bâb başlığının altında tek hadis olarak nakledilmektedir.[64]

---

55 Bk. Ahmet Alkan, "Muhaddislerin Sorumluluklarını Tanımlama ve Sınırlandırma Problemi", *Bilimnâme Dergisi* 52 (Ekim 2024), 187-223.

56 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/131; Ahmed b. Hanbel, *el-Mesâil*, 421; Abdullâh Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 1/133.

57 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/195.

58 Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen,* thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye), "Mukaddime", 10.

59 Ebû Nuʿaym, *Hilyetu'l-evliyâ,* 9/216.

60 Ebû Yaʿlâ Ahmed b. Alî el-Mevsılî, *Müsnedu Ebî Yaʿlâ,* thk. Huseyn Selîm Esed (Dımaşk: Dâru'l-Meʾmûn, 1404/1984), 5/429.

61 Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed eş-Şâmî, *el-Muʿcemü'l-kebîr,* thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 6/37.

62 Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/241; *Mesâ'il*, 267; Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-sünne*, 40.

63 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/241, 369, 15/288, 16/133, 318, 29/88.

64 Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5.

Ayrıca İbn Hibbân'ın *Sahîh*[65] İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*,[66] Nesâî'nin *Sünenü'l-Kübrâ*,[67] Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*,[68] Hâkim'in en-Nîsâbûrî'nin *el-Müstedrek*[69] eserlerinde, tarih kaynakları arasında da Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848) *Târîh*[70] eserinde bu rivayete yer verilmektedir. Hattâbî (ö. 388/998) hadiste yer alan "المراء" kelimesinin iki anlamda tevil edildiğini söylemektedir. Bazıları bu kelimeyi "لَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ *Bundan şüpheniz olmasın; bu rabbin tarafından bildirilmiş bir gerçektir*"[71] âyetinde olduğu gibi "şüphelenmek" şeklinde tevil etmektedir. Bu ayette olduğu gibi, şüphe, kuşku manasında kullanılmıştır ki bu ihtimale göre hadisin manası "Kur'an'dan şüphe etmek küfürdür" şeklinde olur. Bazıları da "المراء" kelimesinin cedel yani münakaşa, tartışma anlamına geldiğini bildirmektedir. Bu ihtimale göre ise hadisin manası şöyle olur: "Kur'an hakkında münakaşaya girmek küfürdür."[72]

Mezkûr kelimenin münakaşa anlamında kullanıldığı kabul edilirse, burada yasaklanan münakaşanın ne şekilde olduğu konusu da ihtilaflıdır. Hattâbî'ye göre hadiste yasaklanan münakaşadan maksat Kur'an-ı Kerim'in kıraat şekilleri üzerinde keyfi yorumlarda bulunarak Hz. Peygamber'den gelen rivayet şekillerini inkâra varan münakaşalar olduğu ihtimali bulunmaktadır. Oysa yine hadislerden anlaşıldığına göre Kur'an-ı Kerim yedi kıraat üzerine inmiştir. Bunlardan birini inkâr etmek küfürdür. Hadiste yasaklanan münakaşadan maksadın kelam âlimlerinin kaza ve kader gibi tartışmalı konuları ihtiva eden ayetler üzerinde yapılan münakaşalar olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla bu helal, haram, emir ve nehy gibi hususları kapsayan ayetler üzerinde yapılan münakaşalar değildir. Ashâb bu tür konuları ele almış ve araştırmaları neticesinde ortaya çıkan görüş ayrılıklarını Kur'an ve sünnetin ışığında çözmeye çalışmışlardır.[73]

Ahmed b. Hanbel aktardığı bu hadisin ardından Ebû Cüheym'in Hz. Peygamber'den naklettiği "Kur'an hakkında tartışmayın, zirâ Kur'an

[65] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Sahîh,* thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1408/1988), 4/325.

[66] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, s. 188.

[67] Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuʿayb el-Horasânî, *Sünenü'l-kübrâ,* thk. Hasen Abdulmunʿim (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 7/289.

[68] Ebû Yaʿlâ, *el-Müsned*, 10/410.

[69] Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed ed-Dabbî en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek âle's-sahîhayn,* thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1411/1990), 2/243.

[70] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Maʿîn, *Târîhu İbn Maîn- rivâyetu'd-Dûrî,* thk. Ahmed Muhammed Nûru Seyf (Mekke: Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî, 1399/1979), 3/289.

[71] Hûd 11/17.

[72] Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Büstî, *Meʿâlimü's-sünen* (Haleb: Matbaʿatu'l-İlmiyye, 1351/1932), 4/297.

[73] Hattâbî, *Meʿâlimu's-sünen*, 297.

hakkında tartışmak küfürdür"[74] hadisine de yer vermektedir. Mezkûr hadis yukarıdaki hadisle aynı metnin farklı lafızlarından oluşmaktadır. Yukarıda zikredilen her iki hadisteki küfürden ne kastedildiği üzerinde durmak gerekir. Burada zikredilen küfrün, küfür alameti veya kişiyi küfre götürmesinden korkulan davranışlar olması ihtimali daha kuvvetli görülmektedir. Bu kullanımın örneklerine naslarda rastlamak mümkündür. Ahmed b. Hanbel'in kullandığı bağlam da bu anlamı desteklemektedir. Nitekim Allah'ın ilim sıfatlarını inkâr edenleri, ilhâd ile itham etmektedir.[75] Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'ye göre (ö. 1176/1762) burada küfürden kastın Kur'an hakkında tartışmanın haram oluşudur. Bunu ifade ederken Hz. Peygamber'in "Sizden önceki ümmetler bu tür meseleler yüzünden helak oldu…" hadisini delil getirmektedir.[76]

Risâle'de kullanılan ve Kur'an hakkında tartışmanın haram olduğunu gösteren bir başka hadis de Abdullah b. Abbâs ile Hz. Ömer arasında geçen, Kur'an hakkında münakaşaya giren kişilerin bu tutumlarının uygun olmadığı ile ilgili sözlerinden oluşan rivayettir.[77] İbn Hanbel bu rivayet ile Kur'an hakkında münakaşa etmenin uygun olmadığına vurgu yapmaktadır. Söz konusu rivayetin Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer almadığı görülmektedir. *Risâle*'de zikredilen bu rivayet, temel hadis kaynakları arasında sadece Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826) *Musannef*'inde nakledilmektedir. Abdürrezzâk mezkûr hadisi Ma'mer b. Râşid'ten (ö. 153/770) nakletmektedir.[78] Zîra sahâbe ve tâbiîn rivayetlerini nakletmek, bu eserlerin temel gayesidir.

Ahmed b. Hanbel'in konu ile ilgili *Risâle*'de yer verdiği hadislerden birisi inanç ve fiillerini beşerî görüş ve arzularına göre oluşturan heva ehlinin Kur'an hakkındaki tartışmalarını ele alan şu rivayettir: Bir adam Hakem b. Uteybe'ye (ö. 115/734): "Heva ehline bunu yaptıran nedir?" diye sorunca o "çekişmelerdir (ihtilaflar)" cevabını verdi."[79] Söz konusu rivayete temel hadis kaynaklarında rastlanılmamaktadır.

Konuyla ilgili yer verilen bir başka rivayet de şöyle nakledilmektedir:

---

74 Temel hadis kaynaklarından Ahmed b. Hanbel'in, *el-Müsned* ile Taberânî'nin *Mu'cem* eserlerinde nakledilmektedir. Ahmed b. Hanbel mezkûr hadisi *el-Müsned*'inde tam metniyle nakletmektedir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/85; Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr*, 5/152.

75 Ahmet Alkan, *Ahmed b. Hanbel* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2024), 151-156.

76 Ahmed b. Abdirrahîm b. eş-Şehîd, *Huccetu'llâhi'l-bâliğa,* thk. Seyyid Sâbık (Beyrût, 1426/2005), 1/292.

77 Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-sünne*, 40; Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-sünne*, 101-103; Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe,* nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd- Alî Muhammed Muʿavvad (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/232.

78 Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Sanʿânî, *el-Musannef,* thk. Heyet (Kahire: Dâru't-Teʿsîl, 1435/2015)*,* 9/87.

79 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/133; Ahmed b. Hanbel, *Mesaʾil*, 426.

Muâviye b. Kurrâ -ki babası Hz. Peygamber'e gelmişti- dedi ki: "Bu çekişmelere (ihtilaflara) dikkat edin! Zira o amelleri boşa götürür."[80] Mezkûr rivayete temel hadis kaynaklarında rastlanılmamakla beraber Lâlekâî'nin *Şerhu Usûli i'tikâdi ehli's-sünne* eserinde Hz. Peygamber'in nehyettiği ehl-i bid'atle tartışma ve cedelleşme bölümünde geçtiği görülmektedir.[81]

3.2. Kur'an'ın Allah'ın Kelamı Oluşu

Ahmed b. Hanbel *Risâle*'nin başında Kur'an hakkında tartışmanın dini açıdan caiz olmadığına yönelik rivayetler zikretmişti. Ancak herhangi bir başlıklandırma yapmadan İbn Abbâs rivayetinden sonra yer verdiği nakiller, Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğuna vurgu yapmaktadır. İbn Abbâs rivayetinden sonra Cabîr b. Abdullah'tan (ö. 78/697) nakledildiğine göre o şöyle dedi: "Hz. Peygamber Hac mevsiminde (Mekke'ye gelen) insanlara kendisini tanıtarak 'Beni kendi kavmine götürecek bir kimse yok mu? Çünkü Kureyş Rabbimin kelâmını tebliğ etmekten alıkoymaya çalışıyor' buyururdu."[82]

Mezkûr hadis Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsnedi*'inin yanı sıra temel hadis kaynaklarından *Sünenü Ebû Dâvûd*,[83] *Sünenu't-Tirmîzî*[84] ve *Sünenü İbn Mâce'*de,[85] İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*,[86] Hâkim'in *el-Müstedrek*[87] ve Nesâî'nin *Sünenü'l-kübrâ*[88] eserlerinde nakledilmektedir. Hatta Ebû Dâvûd, *Sünen*'inde "Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın Sözü Olması Hakkında Gelen Hadisler" bâb başlığı altında ilgili hadisi nakletmektedir.[89] Tirmizî söz konusu hadis için "Garib-Sahîh" değerlendirmesinde bulunmaktadır. Münekkit âlimlerce hadisin senedindeki raviler sika kabul edilmiştir. Ancak İbn Hacer (ö. 852/1449) *Tabakâtü'l-Müdellisîn* adlı eserinde ravilerden Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'ın sika olmakla beraber müdellislerin ikinci tabakasından olduğunu belirtmektedir.[90] Zehebî de onun sika olduğunu

[80] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/133; Ahmed b. Hanbel, *Mesa'il*, 427; Harbî, *er-Risâle*, 56; Abdullâh b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 1/133; Ebû'l-Leyŝ Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-ulûm,* nşr. Mahmûd Mataracı (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1/377); 1/402.

[81] Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasan b. Mansûr et-Taberî, *Şerhu usûli iʿtikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâʿa,* nşr. Ahmed b. Saʿd b. Hamdân el-Gâmidî (Suudi Arabistan: Dâru Ṭaybe, 423/2003), 1/145.

[82] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/322, 339, 390; Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 40; Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne*, 101-103; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/232; Zehebi, *Siyer*, 3/348-349.

[83] Ebû Dâvûd, "Sünnet", 22.

[84] Tirmizî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 24.

[85] İbn Mâce, "Mukaddime", 13.

[86] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 447.

[87] Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/669.

[88] Nesâî, *Sünenu'l-kübrâ*, 7/152.

[89] Ebû Dâvûd, "Sünnet", 22.

[90] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Taʿrîfü ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevṣûfîne bi't-tedlîs,* thk. Âsım b. Abdullah el-Karyûtî (Medine:

ancak mürsellerinin olduğunu ve tedliste bulunduğunu bildirmektedir.[91] Öte taraftan Zehebî, İbn Ebî Hâtim ve İbn Sa'd gibi âlimler, Sâlim'in sika bir ravi olduğunu bildirmektedir.[92] İclî onu *Sikât* eserinde zikrederek sika bir ravi olduğunu ifade etmektedir.[93] İbn Hibbân da *Sikât* eserinde Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'ı zikretmektedir.[94] Dolayısıyla rical kaynakları tarandığında Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'ın sika bir ravi olduğu, hakkında tedlis dışında herhangi bir cerh ifadesinin bulunmadığı görülmekle beraber tedlisin de tek başına bir ravinin hadisini zayıf sayma nedeni olmadığı da göz önünde bulundurulduğunda mezkûr hadisin zayıf olmadığı ihtimali daha güçlü görülmektedir.

Ahmed b. Hanbel, Câbir b. Abdullah hadisinden sonra Cübeyr b. Nüfeyr'den naklettiği şu rivayet ile Kur'an'ın faziletine vurgu yapmaktadır: "Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Siz Allah'a Kur'an'ın emirlerini yerine getirerek yaptığınız iyiliklerden yani Kur'an'dan daha değerli bir şeyle, O'nun huzuruna dönemezsiniz."[95] Söz konusu hadis birebir tercüme edildiğinde "Allah'a, O'ndan çıkan şeyden daha iyisiyle asla dönmeyeceksin." şeklinde bir çeviri olur. Ahmed b. Hanbel'in burada kullandığı "Allah'tan çıkan" ifadesi ile Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğuna işaret ettiği görülmektedir. Mezkûr hadis *Kütüb-i Sitte* eserleri içerisinde Tirmizî'nin *Sünen*'i[96] ile farklı lafızlarla Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde nakledilmektedir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde بِشَيْءٍ kelimesi ziyade olarak geçmektedir.[97] Ayrıca Tirmizî rivayetin sonunda Kur'an kelimesini olduğu gibi kaydederken Ebû Dâvûd "Kelâmullah" şeklinde nakletmektedir.

Mezkûr hadis diğer hadis kaynaklarından Taberânî'nin *Mu'cemu'l-Kebîr*'i[98] ile Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde[99] nakledilmektedir. Hâkim her ne kadar hadisin isnadının muttasıl olduğunu belirtse de[100] söz konusu hadisin mürsel olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu rivayetin Ebû Dâvûd'un *el-Merâsil* eserinde zikredilmesi de bu iddiayı pekiştirmektedir.[101] Buhârî *Halku ef'âli'l-ibâd* eserinde mezkûr hadisin isnadında inkıta ve

Külliyetu'l-Hadîs ve Direâsetu'l-İslâmiyye, ts.), 31.

91 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*, 5/108.

92 İbn Saʿd, *Tabakât*, 6/296; İbn Ebî Hâtim, *Ceh ve't-taʿdîl*, 4/181.

93 İclî, *Sikât*, 1/382.

94 İbn Hibbân, *Sikât*, 4/305.

95 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/131; Abdullah Ahmed, *Kitâbü's-sünne*, 41; Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne*, 103; Zeynû, *Risâle*, 93-94.

96 Tirmizî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 17.

97 Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2/539.

98 Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr*, 2/146.

99 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/741.

100 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/741.

101 Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eşʿas es-Sicistânî, *el-Merâsîl,* thk. Abdullâh b. Musâʿid ez-Zehrânî, (b.y.: Dâru's-Sumeyʿî, 1408), 2/539.

irsal olduğu için sahih olmadığını belirtmektedir.[102] Hâkim, Cübeyr b. Nüfeyr'in bu hadisi Hz. Peygamber'den değil Ebû Zer'den, onun da Hz. Peygamber'den aldığına yönelik *Selem b. Şebîb → Ahmed b. Hanbel → İbn Mehdî → Muaviye → Alâ b. Hâris → Cübeyr → Ebû Zer el-Ğıfârî* tarikini tercih etmekte, bu tarikin mevsul olduğunu belirtmektedir.[103] Zehebî de bu hususta ona tabi olmaktadır. Esasında burada mürsel olduğu iddia edilen tarik *Alâ b. Hâris → Cübeyr* tarikidir. Nitekim Alâ b. Hâris'in Cübeyr'den hadis almadığı, aralarında bir ravinin düştüğü iddia edilmektedir. Alâ b. Hâris hakkında "Sadûk" değerlendirmesinde bulunulduğu, bununla beraber Kaderiye ile itham edildiği görülmektedir. Ömrünün sonunda ihtilat ettiği de kaydedilen bilgiler arasında yer alır.[104] İbn Hibbân *Sikât* eserinde onu zikrederek sika bir ravi olduğuna işaret etmektedir.[105] Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hâtim onun sika olduğunu söylerken Buhârî, hadislerinin münker olduğunu ifade etmektedir.[106] Tirmizî de isnadda Alâ b. Hâris ile Cübeyr arasında Zeyd b. Ertât'ı zikretmektedir. (Alâ b. Hâris → Zeyd b. Ertâd→ Cübeyr b. Nüfeyr). Tirmizi ayrıca *Zeyd b. Ertât → Cübeyr b. Nüfeyr → Ebû Zer* tarikinin mürsel olduğunu belirtmektedir.[107] Dârekutnî (ö. 385/995) *İlelü'l-Vâride* eserinde ilgili hadise yer vererek illetli ve dolayısıyla zayıf olduğuna işaret etmektedir.[108]

Ahmed b. Hanbel *Risâle*'de yukarıda naklettiği hadisin hemen akabinde Ebû Ümâme'den (ö. 86/705) aktarılan Kur'an'ın Allah'ın kelamı oluşu ile ilgili şu rivayete yer vermektedir: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kullar, Allah'tan sadır olan şeyden daha fazla hiçbir şeyle ona yakınlaşmamıştır."[109] Ahmed b. Hanbel'in bu hadise yer vermesinin sebebi Kur'an'ın Allah'ın kelamı oluşuna dikkat çekmek istemesidir. O, *Risâle*'de mezkûr hadisi ihtisaren nakletse de Tirmizî *Sünen*'inde tam metniyle rivayet etmekte[110] ve ardından şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: "Bu hadis garîb olup bu şekliyle bilinmektedir. İbn'ül Mübarek, Bekr b. Humeys'i cerh etmiş ve onun rivâyetlerini almamıştır. Bu hadis aynı zamanda *Zeyd b. Ertât →*

---

102 Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâʿîl b. İbrâhîm, *Halku efʿâli'l-ibâd,* thk. Abdurrahman Amîre (Riyad: Dâru'l-Meʿârifi's-Suʿudiyye, ts.), 103.

103 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/741.

104 İbrahim b. İshak el-Harbî*, Risale fî enne Kur'ânu gayri'l-mahlûk*, thk. Ali b. Abdulaziz (Riyad: Dâru'l-Asime, 1416/1995), 52-53.

105 İbn Hibbân, *Sikât*, 5/248.

106 Zehebî, *Mîzânu'l-iʿtidâl*, 3/98.

107 Tirmizî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 17.

108 Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer el-Bağdâdî, *el-ʿİlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyy,* nşr. Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1432/2011), 7/276.

109 Tirmizî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/268; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 7657; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/573; Abdullah Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 41; Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne*, 103; Zeynû, *Risâle*, 95.

110 Hadisin tam metni için bk. Tirmizî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 17.

Cübeyr b. Nüfeyr tariki ile mürsel olarak rivâyet edilmektedir."[111] Ahmed b. Hanbel ile Tirmizî aynı isnadı nakletmektedir. Ayrıca hadisin *Zeyd b. Ertât → Cübeyr b. Nüfeyr → Hz. Peygamber* tarikinin mürsel olduğu da nakledilen bilgiler arasında yer alır.[112] Zeyd b. Ertâd'ın Ebû Ümâme'den aldığı hadislerin mürsel olduğuna vurgu yapan münekkitler, bu tarikin yer aldığı hadisleri zayıf hükmünde addetmektedir. Taberânî *el-Mu'cem*'inde,[113] Dârekutnî de *İlel*'inde mezkûr hadise yer vermektedir.[114]

Risâle'de Kur'an'ın bütün ilimlerden daha üstün olduğuna vurgu yapan Abdullah b. Mes'ûd'un bu hususla alakalı şöyle bir sözü nakledilmektedir: "Kur'an'ı (diğer sözlerden) arındırın ve ona sadece Allah'ın Kelâmını yazın."[115] Mezkûr rivayet *Risâle*'nin yanı sıra Taberânî'nin *el-Mu'cem*, Abdurrezzak b. Hemmâm'ın *el-Musannef*, İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*, Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) *Şu'abu'l-İman* eserlerinde Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) yoluyla Abdullah b. Mes'ud'tan nakledilmektedir.[116] Taberânî, Abdurrezzâk, İbn Ebû Şeybe ve Beyhâkî'nin naklettikleri rivayette ولا تكتبوا فيه شيا الا كلام الله "Ona Allah'ın kelamından başka bir şey yazmayın" sözü yerine لا تلبسوا به ما ليس منه "Onu ondan olmayan birşeyle giydirmeyin" ifadesi geçmektedir. Lafız farklılığı olan rivayetin senedindeki ravilerden Ebu'z-Za'râ dışındaki ravilerin sika olduğu belirtilmektedir. Ebu'z-Za'ra'ya İbn Hibbân *Sikât*'ında yer vermekte,[117] Buhârî onun hakkında "Hadisinin mütaâbiî bulunmamaktadır" diyerek cerh etmektedir.[118]

Ahmed b. Hanbel mezkûr rivayetten hemen sonra yine Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğuna değinen şu rivayeti aktarmaktadır: Ömer b. el-Hattâb'ın şöyle dediği nakledilmektedir: "Bu Kur'an Allah'ın kelamıdır. O halde onu ait olduğu yere koyun."[119] Ahmed b. Hanbel bu sahâbi sözünü *Kitâbü'z-Zühd* adlı eserinde "Onda hevânıza tabi olmayın"[120] ziyadesiyle birlikte Hz. Ömer'den nakletmektedir. Dârımî de *Sünen* ve *er-Redd alel-Cehmiyye* eserlerinde Ebû İshâk el-Fezârî (ö. 188/804) yoluyla

111 Tirmizî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 17.

112 Harbî, *Risâle*, 53.

113 Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr*, 8/151.

114 Dârekutnî, *İlelü'l-vâride*, 13/276.

115 Abdurrezzak, *el-Musannef*, 5944; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8547; Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 41; Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne*, 103; Zeynû, *Risâle*, 95.

116 Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef,* 4/129; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 8547; Ṭaberânî, *el-Muʿcemu'l-kebîr*, 9/353.

117 Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Sikât* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1419/1998),1/2.

118 Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl, *et-Târîhu'l-kebîr,* nşr. Heyet (Haydarâbâd: Dâiratu'l-Maʿârifi'l-Osmâniyye, ts.), 5/221.

119 Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 1/32; Dârimî, *Sünen*, 1/533.

120 Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 1/32.

Hz. Ömer'den farklı metinlerle nakletmektedir.[121] Ahmed b. Hanbel'in bu hadise yer vermesinin sebebinin hadisin başında geçen "Bu Kur'an Allah'ın kelamıdır" cümlesi olduğu görülmektedir. Zira o, bu ifade ile istişhad ederek Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğuna delil getirmektedir.

Risâle'de Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğunu gösteren bir başka hadis de şöyle nakledilmektedir: Bir adam Hasan el-Basrî'ye (ö. 110/728) dedi ki: "Yâ Ebû Saîd! Allah'ın Kitabını okuyup, üzerinde düşünsem ve amelime baksam neredeyse ümitsizliğe kapılıyor ve umudumu kaybediyorum.' Bunun üzerine (Hasan el-Basrî): "Şüphesiz Kur'an Allah'ın kelamıdır, İnsanoğlunun amelleri ise zayıf ve kusurludur. Bu yüzden çalışın ve sevinin (bildirin)" dedi.[122] Mezkûr rivayete temel hadis kaynaklarında rastlanılmamakla beraber İbnü'l-Vezîr'in *el-Avâsım mine'l-kavâsım*, Beyhâkî'nin *el-Esmâ ve's-sıfat* eserlerinde nakledildiği görülmektedir.[123]

Ahmed b. Hanbel'in Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğu ile ilgili yer verdiği bir rivayet de Ferve b. Nevfel el-Eşceî tarafından şöyle nakledilmektedir: "Ben Hz. Peygamber'in ashabından Habbâb (b. Eret)'ın komşusuydum. Bir gün onunla beraber mescide giderken elimden tuttu ve 'gücün yettiğince Allah'a yakınlaş, O'na, O'nun sözlerinden daha sevimli hiçbir şeyle yaklaşamazsın.' dedi."[124] Ahmed b. Hanbel mezkûr rivayeti *el-Müsned*'inde iki farklı yerde nakletmektedir.[125] Ayrıca *Mesâil*[126] ve *Kitâbü'z-Zühd*[127] eserlerinde de ilgili rivayete yer vermektedir. Dârımî'nin *Sünen*'inde ilgili hadisi "Allah katında O'nun sözlerinden daha büyük bir söz yoktur ve kullar hiçbir zaman Allah'a, O'nun sözlerinden daha sevimli olan sözlerle dönmemişlerdir."[128] şeklinde farklı lafızlarla dört farklı yerde rivayet etmektedir. Buhârî de *Halku ef'âli'l-ibâd* eserinde,[129] Hâkim *el-Müstedrek*'inde aynı hadise yer vermekte hatta hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmektedir.[130] Nakledilen hadisin genelde *Cerîr → Mansur* senediyle aktarıldığı görülmektedir.

Ahmed b. Hanbel'in burada yer verdiği rivayetler Kur'an'ın Allah'ın kelamı oluşuna dikkat çekmektedir. Nitekim bu rivayetlerden az bir kısmı

[121] Dârımi*, er-Redd ale'l-Cehmiyye*, 90; Dârimî, *Sünen*, 1/533.

[122] İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 4/337.

[123] İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 4/337.

[124] Ebû Sufyân Vekîʿ b. el-Cerrâh er-Ruʾâsî, *Nushatu Vekîʿ ani'l-Aʿmeş,* nşr. Abdurrahmân Abdulcebbâr el-Ferivâʾî (Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1406/1986); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 179.

[125] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/133.

[126] Ahmed b. Hanbel, *Mesaʾil*, 268.

[127] Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 1/32.

[128] Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân et-Temîmî, *el-Müsned,* nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Teʿsîl, 1436/2015).

[129] Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *Halku efʿâli'l-ibâd,* nşr. Fehd b. Süleymân, (ty.: Dâru Atlasi'l-Hadrâ, 2005), 40.

[130] Hâkim, *el-Müstedrek,* 2/479.

Kütüb-i Sitte eserlerinde farklı lafızlarla nakledilirken çoğunluğu *Kütüb-i Sitte* dışındaki temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Zira daha önce de belirtildiği gibi sahâbe ve tâbiîn sözleri *Kütüb-i Sitte* eserlerinin konusu değildir.

3.3. Bidatçilerin Sözlerini Dinlememek

Ahmed b. Hanbel'in *Risâle*'de vurgu yaptığı konulardan birisi de bidatçilerin Kur'an hakkında ortaya attıkları bidatlere kulak asmamak gerektiğine yönelik nakillerdir. Bidatçilerin özellikle Kur'an hakkında öne sürdükleri bidatlere kanmamak gerektiğine vurgu yapan ve sahâbenin çoğuna yetişen tâbiîn Ebû Kilâbe'den (ö. 104/722) şöyle bir söz aktarılmaktadır: "Hevasına uyanlarla ya da birbiriyle çekişenlerle bir arada oturmayın ve onlarla uğraşmayın. Zira ben onların sizi, delaletlerine bulaştırmalarından veya bilmiş olduğunuz şeyleri karıştırmanıza sebep olmayacaklarından emin değilim (bunlardan endişe ediyorum)."[131] Mezkûr rivayeti Dârimî *Sünen*'inde "Hevasına uyanlardan, Bidatçi ve Münâkaşacılardan Uzaklaşma" bâb başlığının altında *Süleyman b. Harb → Hammâd b. Zeyd → Eyyûb → Ebû Kilâbe* yoluyla nakletmekte, isnadının sahih olduğunu belirtmektedir.[132]

Mezkûr rivayetin, hadis kaynaklarından sadece Dârimî'nin *Sünen*'inde nakledildiği görülmektedir. Heva ehlinden iki adam Muhammed b. Sîrîn'in yanına gelip ona Kur'an okumak istediklerinde İbn Sîrîn'in görüşlerine kapılmamak için onlara izin vermemesi ile ilgili rivayet[133] *Risâle*'de yer alan nakillerdendir. Dârımî söz konusu rivayeti *Sünen*'inde aynı bâb başlığının altında *Sâid b. Âmir → Esmâ b. Ubeyd* yoluyla nakletmektedir.[134]

Risâle'de nakledilen bir başka rivayete göre bidât ehlinden bir adam Eyyûb es-Sahtiyânî'ye (ö. 131/749) şöyle dedi: "Ey Ebû Bekr! Sana bir kelime sorayım mı? O (Eyyûb), eliyle işaret ederek 'Hayır! Yarım kelime bile olmaz!' dedi."[135] Eyyûb es-Sahtiyânî'nin bidat ehlini dinlemediği ve onların sözlerine kulak asmadığı görülmektedir. İlgili hadis temel hadis

---

131 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/133; Ebû Yûsuf Yâkûb b. Süfyân el-Fârisî, *el-Maʿrife ve't-târîh,* thk. Halîl el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, ts.), 3/375.

132 Dârimî, *Sünen*, 1/231.

133 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/133; Ahmed b. Hanbel, *Mesaʾil*, 427; Abdullâh b. Ahmed, *Kitâbü's-sünne*, 63; Ebû Bekr Caʿfer b. Muhammed b. el-Hasen, *Kitâbü'l-Kader,* thk. Amr b. Abdulmunʿim (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421/2000), 1/249; Ebû Nuʿaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 9/217; İsmâil b. Muhammed, *el-Hücce fî beyâni'l-mehacce ve şerhu akîdeti ehli's-sünne,* nşr. Muhammed b. Rabîa b. Hâdî Umeyr el-Medhalî (Riyad: Dâru'r-Râye, 1419/1999), 2/557.

134 Dârimî, *Sünen*, 1/389.

135 Ahmed b. Hanbel, *Mesaʾil*, 428; Dârimî, *el-Müsned*, 1/121; Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî, *Zemmu'l-kelâm ve ehlihî,* nşr. Abdurrahman Abdulaziz eş-Şibl (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Ḥikem, 1418/1998), 5/183; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed el-Mervezî, *el-İntisâr li ashâbi'l-hadîs,* thk. Muhammed b. Huseyn b. Hasen el-Cîzânî (Suudi Arabistan: Mektebetu Advâʾi'l-Menâr, 1417/1996), 1/20.

kaynakları arasında sedece Dârımi'nin *Sünen*'inde yukarıda zikredilen bâb başlığı altında *Saîd → Selâm b. Ebî Mutî'* tarikiyle nakledilmektedir.[136]

Ahmed b. Hanbel'in *Risâle*'de yine ehl-i bid'atten uzaklaşmak gerektiğine yönelik yer verdiği başka bir rivayet bulunmaktadır. Söz konusu rivayete göre Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725) ehl-i bid'atten bir adamla konuşan oğluna şöyle bir tavsiyede bulunmaktadır: "Ey oğul! Parmaklarını kulaklarına koy ki onun ne dediğini duymayasın. Sıkı sıkı (kulaklarına koy)."[137] Tâvûs oğluna tavsiyede bulunurken orada bulunan Ma'mer hadiseyi şöyle aktarmaktadır: "Ben ve oğlu Tâvûs'un yanında iken Sâlih isminde bir adam geldi ve kader hakkında konuştu. Derken Tâvûs yanına parmakları kulağında olduğu halde geldi. Oğluna dedi ki 'parmaklarını kulaklarına sıkı bir şekilde tıka. Onun sözünden bir şey duyma, zira kalp zayıftır (sözlerine kanar)."[138] Ma'mer'den gelen bir başka rivayete göre bu kişi Mu'tezilî biri idi. Mezkûr hadisin temel hadis kaynaklarından herhangi birisinde geçmediği görülmektedir.[139]

3.4. Selefin Görüşlerine Bağlı Kalmak

Ahmed b. Hanbel bilhassa akaid konularında sahâbe, tâbiîn ve selefin yoluna bağlı kalmak gerektiğini savunan Ehl-i hadîsin öncü isimleri arasında yer almaktadır. Bunu *Risâle*'de yer verdiği rivayetlerde belirgin bir şekilde göstermektedir. O, selef âlimlerin görüşünü savunmak gerektiğini düşünmekte, bunun için de bazı rivayetler delil getirmektedir.[140] Konu ile ilgili Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720): "Dinini münakaşalara hedef kılanlar çok (kanaat) değiştirir."[141] sözünü nakletmektedir. Mezkûr rivayet temel hadis kaynaklarından İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı ile Dârimî'nin *Sünen*'inde geçmektedir. İmam Mâlik Yahyâ b. Sâid yoluyla Ömer b. Abdülaziz'den ilgili rivayeti nakletmektedir. İbn Kuteybe de *Te'vîlu muhtelifü'l-hadîs* ve *Uyûnü'l-ahbar* eserlerinde,[142] Câhız *el-Beyân ve't-*

---

[136] Dârimî, *Sünen*, 1/121.

[137] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/133.

[138] Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef,* 9/26; Ebû Nuʿaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 9/218; Zehebî, *et-Târîhu'l-İslâm*, 8/102; İbnu'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 4/39.

[139] Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 9/26.

[140] Muhammed Sıddık, "Acurrî'nin eş-Şerî'a Adlı Eseri Çerçevesinde Hadis Ehlinin Kelam İlmini Temelendirmesi Üzerine". *Şarkiyat Dergisi* 15/2 (Aralık2023), 543-559.

[141] Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî, *el-Muvattaʾ (Rivâyetu'ş-Şeybânî)* (nşr. Abdulvehhâb Abdullatîf), el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1/325; Ebû Abdullâh Muhammed b. Saʿd b. Menî, *et-Tabakâtu'l-kübrâ,* nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990), 5/288; Ahmed b. Hanbel, *Mesaʾil*, 428; Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 245; Dârimî, *Sünen*, 1/342; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Ḳureşî, *es-Samt ve âdâbu'l-lisân,* nşr. Fâdıl b. Halef el-Hammâde (Riyad: Dâru Atlasi'l-Hadrâ, 1433/2012), 3/359; İbn Abdilberr, *Câmiʿu beyâni'l-ʿilm*, 2/931; Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 1/245.

[142] Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Teʾvîlu muhtelifi'l-hadîs* (Riyad: Mektebu'l-İslâmî - Müessesetu'l-İşrâk, 1420/1999), 1/115; Ebû

Tebyîn eserinde mezkûr rivayete yer vermektedir.[143] Ahmed b. Hanbel ise *Kitâbü'z-Zühd* eserinde *İsmâil → Yûnus* isnadı ile nakletmektedir.[144]

Risâle'de konu ile alakalı İbrahim en-Nehaî'den (ö. 96/714) şöyle bir söz nakledilmektedir: "(Selef-i Sâlihin) topluluğuna gizi kalan bir şey, sizde bulunan bir faziletten dolayı size verilecek değildir."[145] Beyhâkî *Medhâl*'inde mezkûr rivayeti İbn Avn yoluyla nakletmektedir.[146] Rivayetin devamında Hasan el-Basrî'den nakledilen: "Hevâ, kalbi etkileyen en kötü hastalıktır."[147] sözü Ahmed b. Hanbel tarafından *Kitâbü'z-Zühd* eserinde *Ahmed b. İbrahim → İbn Uleyye → Yûnus* tarikiyle nakledilmektedir.[148] İbrâhim en-Nehaî ile Hasan el-Basrî'nin bu sözlerine temel hadis kaynakları ve *Kütüb-i Sitte*'de rastlanılmamaktadır.

Ahmed b. Hanbel'in delil olarak getirdiği rivayetlerden birisi de şöyle aktarılmaktadır: Allah Rasûlü'nün ashabından birisi olan Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656) şöyle demektedir: "Ey Kur'an okuyucuları Allah'tan korkun! Sizden öncekilerin yolunu tutun. Eğer doğru yolda olursanız şüphesiz sizler açık bir şekilde öne geçirilmiş olursunuz. Dosdoğru yoldan sağa ve sola saparsanız, muhakkak pek uzak bir sapıklıkla sapıtmış olursunuz!"[149] Mezkûr rivayet birkaç lafız farklılığıyla Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inde "Rasûlullah'ın Sünnetin Tabi Olma" bâb başlığının altında mevkûf rivayet olarak nakledilmektedir.[150] *Risâle*'de yer alıp Buhârî'nin *Sahîh*'inde nakledilen tek rivayetin bu söz olduğu görülmektedir. Mezkûr rivayet lafız farklılığıyla İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde de[151] nakledilmektedir. İbn Hacer bu rivayetin hükmen merfûdur. Yani Huzeyfe bu sözü esasında Hz. Peygamber'den nakletmektedir. Ayrıca "sağa ve sola saparsanız" ifadesinde kastedilenin muhalefet olduğunu bildirmektedir. Huzeyfe'nin bu ifadesi Yüce Allah'ın *"Şüphesiz bu benim doğru yolumdur. Bana uyun, başka yollara uymayın. Çünkü o yollar sizi Allah'ın yolundan*

Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnu'l-ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2/168.

143 Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Leysî, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1423/2002), 2/51.

144 Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 1/245.

145 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/134; Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ*, 11/285.

146 Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî el-Husrevcerdî el-Hurâsânî, *el-Medhal ile's-süneni'l-kübrâ,* thk. Muhammed Diyâʾu'r-Rahmân el-Aʿzamî (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, ts.), 1/199.

147 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/134; Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 1/214; İbrâhîm el-Harbî, *er-Risâle*, 3; ʿAbdullâh b. Ahmed, *Kitâbü's-Sünne*, 1/133; Ebû Nuʿaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 9/218; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 18/102.

148 Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 1/214.

149 Buhârî, "İ'tisam", 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/134; Ahmed b. Hanbel, *Mesaʾil*, 429; Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 289.

150 Buhârî, "İ'tisam", 3.

151 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 201.

ayırır."[152] âyetinden iktibasla alınmıştır. Huzeyfe bu söz ile Muhacir ve Ensar'ın ilk neslinin faziletine işaret etmektedir.[153]

Ahmed b. Hanbel *Risâle*'nin sonunda "Geçmişlerimizin çoğundan rivayet edildiğine göre onlar; "Kur'an Allah'ın kelâmıdır, mahlûk değildir." demişlerdir. Ben bu görüşe uyuyor, kendimden bir şey söylemiyorum. Bu konuda konuşmayı lüzumsuz görüyorum. Ancak Allah'ın Kitabında, Hz. Peygamber'in hadislerinde, sahâbî ve tâbiîlerden nakledilen haberlerde ne varsa ben onları anlatıyorum. Bunların dışındaki meseleler üzerinde konuşmak hoş olmaz" diyerek rivayetleri verdikten sonra Kur'an'da ve Hz. Peygamber, sahâbe ile tâbiîn sözlerinde çok sayıda delil bulunduğunu belirtmekte ve *Risâle*'yi Halife Mütevekkil'e yaptığı bir dua ile sonlandırmaktadır.[154] *Risâle*'de yer alan rivayetlerin düşünüldüğü gibi isnadsız rivayetler olmadığı yukarıda yapılan tespitlerden anlaşılmaktadır.

Sonuç

Ahmed b. Hanbel'in *Risâle*'de yer verdiği rivayetler 6 merfu hadis, 6 sahâbe ve 10 tâbiîn sözünden oluşmaktadır. *el-Müsned*'in özellikle merfu hadisler ihtiva ettiği göz önünde bulundurulmakla beraber onun 6 merfû hadisten sadece 3'ünü eserinde naklettiği görülmektedir. Ahmed b. Hanbel *Risâle*'de yer verdiği rivayetlerin isnadlarını zikretmemesinin yapmış olduğu bir yeminden kaynaklandığını bizzat ifade etmektedir. *Risâle*'ye senedsiz bir şekilde aldığı rivayetlerin *el-Müsned*'inde geçmemesi onların makbul olmadığı, Kur'an hakkında münakaşa etmekle ilgili argümanlarının yetersiz olduğu yönündeki algı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk bakışta Ahmed b. Hanbel'in Kur'an'ın mahlûk olmayışı hakkında kendi görüşlerini öne sürmek üzere zikrettiği rivayetlerin bu iddiasını yeterli derecede destekleyen argümanlar olmadığı şeklinde anlaşılacaktır. Ancak bir hadis otoritesi olan Ahmed b. Hanbel'in bu hadislerin isnadından ve sıhhat durumundan habersiz olması mümkün değildir. Onun *Risâle*'de zikrettiği rivayetlerin çoğunun kendisine ait diğer eserlerde ve temel hadis kaynaklarında nakledildiği görülmektedir. Nitekim bu tespitler yukarıda da belirtilmektedir. Ahmed b. Hanbel, muhtemelen bu eserlerinde daha önce rivayetlerin isnadını verdiği için burada tekrar zikretme gereğinde bulunmamıştır. Ayrıca kendi eserlerinde olmasa da temel hadis kaynaklarında isnadı ile birlikte nakledilen rivayetler bulunmaktadır.

Hadisleri kusursuz isnadlarla rivayet etmedeki titizliğiyle bilinen Ahmed b. Hanbel, başka eserlerinde senedle verdiği veya kendisinden önceki çalışmalarda senedle nakledildiğini bildiği rivayetleri *Risâle*'de isnadsız bir şekilde zikretmektedir. Özellikle yaşadığı dönemde Halku'l-Kur'ân ile ilgili Ehl-i hadis mensuplarının delil olarak kullandığı bazı rivayetleri, görüşünü desteklemek üzere *Risâle*'de nakletmeyi uygun görmüştür. Kendisinin de

[152] el-En'âm 6/153.

[153] Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî el-Askalân, *Fethu'l-bârî şerhu sahîh el-Buhârî,* thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1379/1959), 13/257.

[154] Harbî, *Risâle*, 61; Zeynû, *Risâle*, 114.

belirttiği gibi *Risâle*'de yer verdiği rivayetlerin senedsiz rivayetler olmadığı, bu nakillere yer vermede rivayet maksadını taşımadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar sadece Mütevekkil'i bilgilendirmek amacıyla bu rivayetlere senedsiz bir şekilde yer vermiş olsa da bu, rivayetlerin mutlak manada muallak olduğunu göstermez. Zira rivayetlerin temel hadis kaynaklarında senedleriyle birlikte nakledildikleri izahtan varestedir. Bu husus Ahmed b. Hanbel'in kanaatini belirtmek üzere kullandığı argümanların makbul olmayan rivayetler olduğu yönündeki görüşleri de çürütür mahiyettedir.

Ahmed b. Hanbel'in Mütevekkil'e gönderdiği *Risâle*'de ele aldığı rivayetlerden, başta onun Kur'an'ın Allah'ın kelâmı olduğu ve mahlûk olmadığını ispatlama çabası içinde olduğu görülmektedir. O, tüm bu argümanları bunun için zikretmektedir. Zira "Kur'an mahlûktur" sözü, cedel ve ihtilafın bir ürünüdür. Bunun için de Kur'an hakkında tartışmaya düşmek, cedelleşmek, ihtilafa girmek, kendi görüşünün doğruluğunu öne sürmek için çabalamak gibi hususların İslâm dininde yeri olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Bu rivayetler konu dağılımına göre ele alındığında 8'i Kur'an hakkında münakaşa yapmanın uygun olmadığına, 7'si Kur'an'ın Allah'ın kelâmı olduğuna, 4'ü heva ehli ve ehl-i bid'at'in görüşlerine uymamaya ve 2'si selef âlimlerin görüşlerine uymak gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında *Risâle*'nin aslında Allah'ın kelamının ne derece tartışma odağına alınabileceği ile ilgili Ehl-i hadîsin görüşünü belirtmek üzere yazıldığını da göstermektedir.

Ahmed b. Hanbel'in burada ehl-i bid'at, heva ehli gibi hususları sıkça zikretmesi, dinde yeniliklerin kabul edilmemesi gerektiğine inandığını da gösterir mahiyettedir. Dârımî'nin özellikle "Arzularına Uyanlardan, Bidatcı ve Münâkaşacılardan Uzaklaşma" bâb başlığında bu hadisleri nakletmesi de bu hususu pekiştirmektedir.

Netice olarak denilebilir ki Ahmed b. Hanbel'in yaşadığı dönemde isnadsız telif edilen eserlerin sayısı az değildir. Bu tür telifat bilhassa itikad eserlerinde çok fazla karşılaşılan bir durumdur. Ayrıca *Risâle*'nin bir eser telif etme veya hadisleri bir kitapta toplama niyeti ile yazılmadığı, bir hadis rivayet kitabı olmadığı, Ahmed b. Hanbel'in, kendisine güvenen ve hadiste imam olduğunu tasdik eden bir muhataba yazdığı bir mektup olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Halife Mütevekkilin, Ahmed b. Hanbel'e karşı mesnedsiz rivayetleri delil olarak sunacağı zannının olmaması, ona bu rahatlığı veren başlıca etken olmuştur. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in *Risâle*'yi yazmasındaki amacı rivayetlerin nakledildiği bir eser oluşturmak değil, Mütevekkil'in isteği üzerine Halku'l-Kur'ân ile ilgili bilgi vermek ve bunu rivayetlerle delillendirmek idi. Bugün Halku'l-Kur'ân gibi önemli itikadi bir konunun ele alınmasına konu olan *Risâle* ve Ahmed b. Hanbel ile Mütevekkil arasında mektuplaşmayla cereyan eden bu ilişki, tarih boyunca âlimlerle yöneticiler arasında yazılan daha nice mektupları araştırmaya sevk etmektedir.

Kaynakça

Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Kitâbü's-Sünne.* nşr. Muhammed b. Saʿîd b. Sâlim el-Kahtânî. Demmâm: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406/1986.

Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî. *Zemmu'l-kelâm ve ehlihî.* nşr. Abdurrahman Abdulaziz eş-Şibl. Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1418/1998.

Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Sanʿânî. *el-Musannef.* thk. Heyet. Kahire: Dâru't-Teʿsîl, 1435/2015.

Agitoğlu, Nurullah. "Halku'l-Kur'ân ve Rü'yetullah Konuları Bağlamında İbnü'l-Mülakkın'ın Buhârî'nin Bab Başlıklarına Yaklaşımı". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (Mayıs 2015), 99-124.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel.* thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Mesaʾil – rivâyetu İbni Ebi'l-Fadl Sâlih*. Hindistan: Dâru'l-ʿİlmiyye, t.s.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *ez-Zühd.* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/1999.

Ali Muhammed Zeynû. *Risâletü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ile'l-halîfeti'l-Mütevekkil el-Abbâsî.* Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2006.

Alkan, Ahmet. "Muhaddislerin Sorumluluklarını Tanımlama ve Sınırlandırma Problemi". *Bilimnâme Dergisi* 52 (Ekim 2024), 187-223.

Alkan, Ahmet. *Ahmed b. Hanbel*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2024.

Alkan, Arif. *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned***.** Ankara**:** Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî el-Husrevcerdî. *El-Medhal ile's-süneni'l-kübrâ.* Thk. Muhammed Diyâʾu'r-Rahmân el-Aʿzamî. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, ts.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâʿîl, *el-Câmiʿu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar.* Nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Halku efʿâli'l-ibâd***.** Thk. Abdurrahman Amîre. Riyad: Dâru'l-Meʿârifi's-Suʿudiyye, ts.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu'l-kebîr.* Nşr. Heyet. Haydarâbâd: Dâiratu'l-Maʿârifi'l-ʿOsmâniyye, ts.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Leysî. *el-Beyân ve't-tebyîn,* Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1423/2002.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer el-Bağdâdî. *El-ʿİlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-Nebeviyy.* Nşr. Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1432/2011.

Dihlevî, Ahmed b. Abdirrahîm b. eş-Şehîd. *Huccetu'llâhi'l-bâliğa*. Thk. es-Seyyid Sâbık. Beyrût: y.y., 1426/2005.

Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm el-Yemenî, *el-Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zebb ʿan sünneti Ebi'l-Kâsım,* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1415/1994), 4/337.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eşʿas es-Sicistânî. e*l-Merâsîl.* Thk. Abdullâh b. Musâʿid ez-Zehrânî. Ty. Dâru's-Sumeyʿî, 1408.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eşas es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd.* Nşr. Adil Muhammed, Ammâr Abbâs. Kahire: Dâru't-Teʾsîl, 1436/2015.

Ebû Yaʿlâ, Ahmed b. Alî el-Mevsılî. e*l-Müsnedü Ebî Yaʿlâ.* thk. Huseyn Selîm Esed. Dımaşk: Dâru'l-Meʾmûn, 1404/1984.

Fesevî, Ebû Yûsuf Yâkûb b. Süfyân el-Fârisî. *el-Maʿrife ve't-târîh.* thk. Halîl el-Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Firyâbî, Ebû Bekr Caʿfer b. Muhammed b. el-Hasen. *Kitâbü'l-Kader.* thk. Amr b. Abdulmunʿim. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421/2000.

Güngör, Haydar. "Dört Mezhep İmamının Kur'an-Sünnet Münasebetine Yaklaşımları". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD)*. 8/2. (2021), 1018-1045.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed ed-Dabbî en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek âle's-sahihayn.* thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1411/1990.

Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî, *Kitâbü's-sünne*, nşr. Dr. Atiyye ez-Zehrânî (Riyad: Dâru'r-Râye, 1989), 1/73.

Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî. *Zikrü mihneti'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Muhammed Nags. b.y.: y.y., 1993.

Harbî, İbrahim b. İshak el-Harbî. *Risale fî enne el-Kur'âne ğayri'l-mahlûk*. thk. Ali b. Abdulaziz. Riyad: Dâru'l-Asime, 1416/1995.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb. *Meʿâlimü's-Sünen.* Haleb: Matbaʿatu'l-İlmiyye, 1351/1932.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec AbdurraHmân b. Alî. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem.* thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafâ Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *Menâkibü'l-İmâm Ahmed. thk*. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. 1409.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî. *el-Musannef.* thk. Saʿîd el-Lahhâm. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

İbn Ebü'd-Dünya, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *es-Samt ve âdâbü'l-lisân.* nşr. Fâdıl b. Halef el-Hammâde. Riyad: Dâru Atlasi'l-Hadrâ, 1433/2012.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe.* nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Muʿavvad. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliyye bi zevâʾidi'l-mesânidi's-semâniyye.* Suûdi Arabistan: Dâru'l-Âsime, Dâru'l-Ğayŝ, 1419/1998.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu sahîh el-Buhârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1379/1959.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Sahîh.* thk. Şuayb el-Arnaût Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1408/1988.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Sikât.* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1419/1998.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dımeşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye.* thk. Abdullâh b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî. Riyad: Dâru'l-Hicre, 1418/1997.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *Uyûnü'l-ahbâr.* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Teʾvîlu muhtelifi'l-hadîs*. Riyad: Mektebu'l-İslâmî - Müessesetu'l-İşrâk, 1420/1999.

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen.* thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânü'l-Arâb.* Beyrut: Dâru's-Sadr, 1s414/1993.

İbn Sa'd, Ebü'l-Huseyn İbn Ebî Yaʿlâ Muhammed b. Muhammed. *Tabakâtu'l-Hanâbile.* thk. Muhammed Hâmid el-Fakî. Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.

İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm el-Yemenî, *el-Avâsım ve'l-kavâsım fi'ẕ-zebb ʿan sünneti Ebi'l-Kâsım.* Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.

İsfahânî, Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed. *Hilyetü'l-evliyâʾ ve tabakâtu'l-asfiyâ.* Mısır: es-Saʿade, 1394/1974.

İsmail b. Muhammed. *el-Hücce fî beyâni'l-mehacce ve şerhu akîdeti ehli's-sünne.* nşr. Muhammed b. Rabîa b. Hâdî Umeyr el-Medhalî. Riyad: Dâru'r-Râye, 1419/1999.

Kandemir, M. Yaşar. "Müsned". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Karataş, Mustafa. *Hadis Rivayet Tarihi.* İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.

Kaya, Ali. *İlk Dönem Hadis Tartışmaları.* İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.

Lâlekâî, Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasan b. Mansûr et-Taberî. *Şerhu usûli itikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâʿa.* nşr. Ahmed b. Saʿd b. Hamdân el-Ğâmidî. Suudi Arabistan: Dâru Ṭaybe, 423/2003.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvattaʾ (Rivâyetu'ş-Şeybânî).* nşr. Abdulvehhâb Abdullatîf. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1/325.

Merrûzî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *el-İntisâr li ashâbi'l-hadîs.* thk. Muhammed b. Huseyn b. Hasen el-Cîzânî. Suudi Arabistan: Mektebetu Advâʾi'l-Menâr, 1417/1996.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuʿayb el-Horasânî. *es-Sünenü'l-kübrâ.* thk. Hasen Abdulmunʿim. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Semerkandî, Ebû'l-Leyŝ Nasr b. Muhammed. *Bahru'l-ulûm.* nşr. Mahmûd Mataracı. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1/377.

Sıddık, Muhammed. "Acurrî'nin eş-Şerî'a Adlı Eseri Çerçevesinde Hadis Ehlinin Kelam İlmini Temelendirmesi Üzerine". *Şarkiyat Dergisi* 15/2 (Aralık2023), 543-559.

Söylemez, M. Mahfuz. *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed eş-Şâmî. *el-Muʿcemü'l-kebîr.* thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.

Tatar, Veli. *Sosyokültürel Bağlamda Hadis Tasnifi.* Ankara: TDV Yayınları, 2023.

Temîmî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân. *el-Müsned.* nşr. Heyet. Kahire: Dâru't-Teʿsîl, 1436/2015.

Öğmüş, Harun. "Halku'l-Kur'ân Tartışmalarının Vahyin Allah'tan İnsana İntikaliyle İlgili Telakkiler Üzerindeki Etkisi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 28 (Mayıs 2009), 19-46.

Özafşar, Mehmet Emin. *İdeolojik Hadisçişiliğin Tarihi Arka Planı - Mihne Olayı ve Haşeviyye Olgusu-*. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.

Özpınar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.

Vekî' b. el-Cerrâh er-Ruâsî. *Nushatu Vekîʿ ani'l-Aʿmeş.* nşr. Abdurrahmân Abdulcebbâr el-Ferivâʾî. Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1406/1986.

Yahyâ Maîn, Ebû Zekeriyyâ. *Târîhu İbn Maîn- Rivâyetu'd-Dûrî.* thk. Ahmed Muhammed Nûru Seyf. Mekke: Merkezu'l-Bahŝi'l-ʿİlmî, 1399/1979.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ.* nşr. Suʿayb el-Arnaût. Beyrut: Muʾessesetu'r-Risale, 1405/1985.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Oŝmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtu'l-meşâhîri'l-aʿlâm.* thk. Umer Abdusselam et-Tedmiri. Beyrut: el-Mektebetü'd-Tevfîkîyye, 1413/1993.